

Григорій Квітка-Основ'яненко

Конотопська відьма

Вибрані твори

Батько української прози

Різні біографи по-різному творили життєпис письменника Григорія Федоровича Квітки-Основ'яненка: радянські дослідники зазвичай уникали чи не дуже «голосно» говорили про його аристократичне козацьке походження, про релігійність, яка не була навіть близькою до фанатизму, про його активну громадську роботу й службову діяльність — предводитель дворянства, совісний суддя... Остання посада — офіційна. От би в наш час, коли існують судді-«колядники», запровадити таку посаду, яка вже існувала в українській юриспруденції в першій половині ХІХ ст., — совісний суддя.

Бібліографія праць про життєвий і творчий шлях Г. Квітки-Основ'яненка досить велика, але далека від вичерпності й завершеності. Очевидно, сучасним і майбутнім дослідникам ще належить по-новому прочитати його спадщину і, можливо, створити навіть ігровий фільм, який може бути

наповнений як цікавими епізодами біографії, так і свігом героїв його прозових і драматичних творів.

А поки що коротко, бодай схематично окреслимо те основне, без чого не можна обійтися в нашому виданні.

Григорій Федорович Квітка народився 18 (за новим стилем — 29) листопада 1778 р. в с. Основа на околиці Харкова, який згодом поглинув це мальовниче передмістя. За місцем народження й проживанням і був обраний провідний псевдонім — Грицько Основ'яненко. А, крім нього, були й такі: Земляк ваш Основьяненко, Аверьян Любопытный, состоящий не у дел коллежский протоколист..., Фалалей (Фалурден) Повинухин, штаб-лекарь Пампушкин, Евстратий Мякушкин та ін. Але в літературі залишився тільки один — Грицько Основ'яненко.

Батьки Г. Квітки успадкували від своїх попередників не лише статки, але й чесноти, які були притаманні українським козацьким родам. Вони не хизувалися своїм багатством, але любили говорити, яку роль відіграли Квітки у становленні Харкова як адміністративного й культурного центру Слобожанщини. Любили також переповідати схожу на легенду бувальщину, як нібито колись російський імператор Олександр I після огляду їхнього будинку в Основі запитав: «Не во дворце ли я?» Оглядаючи нині тодішнє

зображення будинку Квіток в Основі, можна сказати, що то була добротна оселя заможного сільського господаря.

У ранньому дитинстві Грицько зазнав серйозної фізичної й психічної травми, після подолання якої хлопець почав виявляти надзвичайну схильність до релігії, яка збереглася в нього впродовж усього життя. Якимось його нянька досить необережно зняла з повіки дитячого ока ячмінь, після чого почалося ускладнення хвороби (золотухи) і розвинулася сліпота, яка тривала кілька років. Він чув, як співають пташки і дзвонять дзвони, відчував, яким прекрасним є навколишній світ.

«Але Бог не без милості, а козак не без долі», — як любив повторювати Тарас Шевченко. У шестирічному віці мати поїхала з хлопчиком до Курязького монастиря, де можна було поклонитися чудотворній іконі Озерянської Божої Матері. І сталося диво: дитина побачила образ Богородиці — й очі її просвітлили.

Дядько Грицька Наркіз був ієромонахом Курязького монастиря, і тому в подальшому вихованні юнака брав безпосередню участь — надісланий ним із монастиря чернець розпочав навчання. Дотримання християнських чеснот було головним принципом життя Г. Квітки.

У грудні 1773 р. Г. Квітку записали на військову службу вахмістром лейб-гвардії кінного

полку; із жовтня 1796 р. він ротмістр Сіверського карабінерного полку, а згодом — Харківського полку кірасирів, але в січні 1797 р. звільнений у відставку в чині капітана.

І тут (не раптом!) відставний капітан Григорій Квітка стає послушником Курязького монастиря, де впродовж чотирьох років при суворому дотриманні строгого уставу готується до постригу в чернецтво.

Але, очевидно, сімейне коло, яке знало про паростки таланту вчорашнього відставного офіцера й нинішнього послушника, зробило все, щоб не втратити творчу особистість, яка могла багато зробити у своєму світському житті.

Але світське життя й релігійні захоплення не перешкоджали одне одному.

Один із забутих дослідників творчості Г. Квітки-Основ'яненка П. Петренко наводить такі факти, зафіксовані в книжці Г. Данилевського: «По выходе из монастыря Основьяненко мало-помалу опять пригляделся к свету. Сперва, впрочем, он собою во многом напоминал отшельника; ходил в Основе с церковными ключами, благовестил к обедне по праздникам и, по словам Н. Ю. Квитки, большую часть времени проводил в молитве. До конца жизни в его комнате стоял аналой с молитвенником и постоянно теплилась лампадка... (потом) он начал появляться в обществе, которого вначале, по возвращению в свет, дичился. Играя на

флейте, просиживал он тогда по целым ночам в тени сада, в Основе».¹

Сучасники письменника й дослідники його творчості досить повно окреслили риси його характеру: за наявності християнського світогляду й моралізаторства «в нього ні краплі не було претенсійности та наставницького тону. До старости зберіг він гнучкість та свіжість характеру, вміння легко пристосовуватись до всякого товариства. Він гаряче любив дітей, майстерно оповідав своїм малим слухачам казки й анекдоти — дорослим. А естетичне його почуття кохалося не тільки в церковних дзвонах, а в огні ракет, в феєрверках: на феєрверочних вправах він навіть позбувся одного ока».²

Захоплення домашнім театром в Основі, яке проявилось в Квітки в двадцятирічному віці, дало можливість чи навіть і спонукало до того, що в 1812–1816 рр. він обійняв посаду директора Харківського театру, а одночасно з цим брав активну участь у підготовці до відкриття Харківського університету й Інституту шляхетних дівчат, у виданні журналу «Украинский вестник» (1816–1817) і альманаху «Утренняя звезда» (1833).

¹ Петренко П. Григорій Квітка // Література і мистецтво. — 1931. — С. 150.

² Зеров М. Григорій Основ'яненко // Изумруд. — 1938. — С. 9.

На сорок третьому році життя Г. Квітка одружився з Ганною Григорівною Вульф, і їхній щасливий шлюб тривав 22 роки. Вона пережила свого чоловіка, який помер 8 (20) серпня 1843 р., на 9 років і, як згадували рідні, кожного дня чекала тієї хвилини, коли зможе зустрітися зі своїм коханим вже в інших світах.

Першу свою комедію «Приезжий из столицы, или суматоха в уездном городе» Г. Квітка-Основ'яненко написав у 1827 р. «Ревізор» М. Гоголя було написано через дев'ять років, і їхні сучасники робили навіть спроби говорити про якесь наслідування чи повторення сюжетів, що викликало велике невдоволення Григорія Федоровича. Він, без сумніву, відчував силу таланту М. Гоголя і тому не міг допустити наявності якихось запозичень.

А далі виходять комедії «Дворянские выборы» і «Турецкая шаль» (1829), «Шельменко — волостной писарь» (1831). У 1834 р. з'являється перша книжка під назвою «Малороссийские повести, рассказываемые Грицьком Основьяненком», на які відгукнулися «неистовый», а за словами Квітки, «грозный Виссарион Белинский» і «луганський козак» Володимир Даль.

Пізніше В. Белінський дав різко негативну характеристику повісті «Сердешна Оксана», в якій він побачив елементи релігійної проповіді. Але В. Даль чимдалі більше захоплювався українськими

повістями Г. Квітки і навіть переклав «Салдацький патрет» російською мовою. У Відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України в особовому фонді Г. Квітки зберігається рукописний список (писарська копія) цього перекладу названого твору, підписаного псевдонімом «В. Луганській», і така примітка перекладача внизу першого аркуша і на його звороті:

«Одна из повестей Грицка Основьяненка. Повести эти со временем без сомнения будут оценены по достоинству: поныне, кажется, украинское наречие, на котором они написаны, пугало наших читателей и читательниц. А жаль, очень немного таких вещей написано у нас по-русски. Перевод — всегда только тень подлинника; перевод народной украинской повести на русский язык — менее полутени. Я желаю только возбудить, хотя бы в немногих, охоту прочесть подлинник — вот почему решился я на перевод. Я уверился по опыту, что всякий, кто потрудится прочитать две страницы повестей Основьяненко с помощью человека знающего украинское наречие, третью страницу будет уже понимать сам.

В. Луганский». ³

³ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України,

Цікаві спостереження того, чому письменник почав писати свої твори українською мовою (майже до кінця життя не перестаючи творити навіть романи російською — «Пан Халявський» — 1840 р., «Жизнь и похождения Петра Степанова сына Столбикова...» — 1841 р.), висловив відомий український літературознавець і бібліограф Микола Антонович Плевако: «Квітка теж почав писати по-російськи, проте життя його протікало за інших умов (у порівнянні з Гоголем), літературна діяльність його піддавалась іншим впливам — він не виїжджав з України, виховувався на українській літературі, все життя був близьким до народу... Квітка повинен був стати українським письменником, — і він ним став. Російські твори Квітки — це лише данина часу. Правда, і вони користувалися свого часу успіхом, і навіть Белінський назива їх „скарбом“ для журналів.

Пояснюється це просто. Існуючі в той час у Великоросії журнали вимагали матеріалу. Повісті й оповідання Квітки, не позбавлені захоплення, подобались публіці особливо тим, що описували життя і звичаї далекої провінції, України, — і Квітка писав. Але значення його не тут. Лише в своїх „малоросійських повістях“ Квітка знайшов своє покликання, і в них він виріс із провінційного

співробітника столичних журналів у першокласного художника. Квітка — більша величина в українській художній літературі. Він створив реальну українську повість і продовжив розпочате Котляревським вироблення літературної української мови».⁴

Дехто з дореволюційних і радянських дослідників звинувачував Г. Квітку-Основ'яненка в наявності в його творах надмірного сентименталізму, релігійного моралізаторства й проповідництва, у покорі тогочасному царському режиму, униканні проблем соціальних і національних тощо.

Але першому українському повістяреві не так легко було відійти від «котляревщини» (літературної травестії). Спочатку він зумів заявити про себе в гумористичному жанрі, що після славнозвісного І. Котляревського привернуло увагу насамперед «великосвітського» читача, і це дало йому змогу писати твори незнищеною мовою українського народу, якою наприкінці 1830-х років залунав голос Тараса Шевченка (перший «Кобзар» вийшов у Санкт-Петербурзі в 1840 р.).

Заочне знайомство Т. Шевченка з Г. Квіткою

⁴ Плевако Н. О стиле и языке повести Г. Ф. Квитки «Маруся» // Харьков: Типография А. М. Суханова и А. М. Иванова. — 1916. — С. 2–3.

розпочалося з листа Є. Гребінки від 18 листопада 1838 р. Пізніше Е. Шевченко надіслав до Харкова рукопис свого поетичного послання «До Основ'яненка» (1839), написаного під враженням Квітчиного нарису «Головатий». У листі від 19 лютого 1841 р. Т. Шевченко писав до Г. Квітки: «Тільки й рідні, що ви дні... Не цурайтеся ж, любіть мене так, як я вас люблю, не бачивши вас зроду. Вас не бачив, а вашу душу, ваше серце так бачу, як може, ніхто на всім світі. Ваша „Маруся“ так мені вас розказала, що я вас навиліт знаю».⁵

Т. Шевченко просив надіслати йому з України «сорочку, плахту і стрічок зо дві», необхідних для написання картин (можливо, задумуваних як ілюстрації до «Марусі», «Сердешної Оксани» і «Панни сотниківни»). Слід відзначити, що Т. Шевченко таки виконав ілюстрації до Квітчиних творів «Знахар» і «Панна сотниківна». У цьому виданні передаються у факсимільному відтворенні й оригінали листів обох письменників, що зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури.

Квітку назвали «батьком української прози», але такий почесний титул для кожного справді талановитого письменника не є головним, чого він

⁵ Шевченко Т. Повне зібрання творів в 12-ти томах: Т. 6. — К., Наук. думка. — 2003. — С. 14.

прагне досягти в літературі. Ще за життя Г. Квітки-Основ'яненка, у 1838 р., російський критик і поет, а протягом 1840–1861 рр. — ректор Московського університету Петро Плетньов, з яким Г. Квітка вів тривале листування, зізнавався в журналі «Современник», що цей український письменник є «одним з перших талантів, навіть і не для Росії тільки». Згодом Іван Франко назвав Г. Квітку-Основ'яненка одним із першорядних європейських письменників.

Можливо, далеко не всі наші сучасники із захопленням читають оповідання й повісті Г. Квітки-Основ'яненка, але дві комедії, — «Сватання на Гончарівці» (1836) і «Шельменко-денщик» (1837), — герої яких вже кілька десятиліть живуть у сценічному й екранному втіленнях, мають вдячного театрального й кіноглядача.

Сергій Гальченко

Проза

Салдацький патрет

Латинська побрехенька,⁶ по-нашому розказана

Був собі колись-то якийсь-то маляр... ось на умі мотається, як його звали, та не згадаю... Ну, дарма; маляр та й маляр. І що то був за скусний! Там морока його зна, як то гарно мальовав! Чи ви, братики, що читаєте або слухаєте сюю книжку, думаєте, що він так мальовав собі просто, абияк, що тільки розміша краску чи червону, чи бурякову, чи жовту, та так просто й маже чи стіл, чи скриню? Е, ні; тривайте лишень! Таки що вздрить, так з нього патрет і вчеше; хоч би тобі відро або свиня, таки

⁶ *Латинська побрехенька* — ідеться про новелу-анекдот про художника Апеллеса (II пол. IV ст. до н. е.) та про невігласа-шевця, який вирішив покритикувати твір знаменитого живописця. Апеллес відповів йому: *Ne sutor ultra (supra) crepidam* («Не вище сандалій, шевчику!»). Оскільки Квітка знав цю новелу ще зі шкільних текстів, він, звертаючись до читача в «Супліці до пана іздателя», писав: «Ти, може, приятелю, не позабував того, що змалу у школі вчив, так і згадаєш якусь латинську побрехеньку, що я тобі по-своєму розкажу» (*Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Збір. творів. У 7-ми т., т. 7, с. 113*).

живісінько воно й є; тільки посвистиш, та й годі! А ще, було, як намалює що-небудь та підпише — бо й письменний був собі — що се не кавун, а слива, так-таки точнісінька слива. Раз... (о! сміху було! Хлопці аж кишки порвали від реготу) змальовав він таки нашого отця Микити кобилу, та як же живо вчистив — так навдивовижу! Ну, намальовавши, та й каже нам: «Тепер, хлопці, дивітеся, що за кумедія буде». А ми кажемо: «Ану-ну, що там буде?» А він каже: «А йдіть лишень за мною та й несіть патрет попової кобили». От ми, узявши, та й пішли, та по його наущенію і постановили біля панотцевого двора; підперли її гарненько; таки точнісінько як кобила стоїть: і на одно око сліпа, і хвіст вирваний, і ребра їй повилазили, та ще й голову понурила, мов пасеться. От як постановили її, а самі, узявши, та й поприсідали попід плотом, у бур'янах, та й ждемо бачушку, а самі тулимося якомога, щоб не реготатися. Аж ось зирк! іде наш отець Микита (та ще, мабуть, було і у головці), іде та собі під ніс «Всемирну»⁷ мугиче; а далі і вздрів кобилу та й каже: «Що за ледащо мій Охрім!» (а його батрака та звали Охрімом). «Кобила, — каже, — зійшла против ночі з двора, а він і байдуже; коли б то мені її піймати!» А далі зняв з себе пояс, зав'язав петлю

⁷ «Всемирна» — молитва на честь богородиці «Всемирна слава», яка виконується під час суботньої церковної відправи.

та й став до неї підкрадатись, та знай цмока та приговорює: «Тпрусьо, ряба, тпрусьо!», а далі як підійшов близенько, як закине їй на шию пояс, як крикне «тпру!», як потягне до себе, а кобила як впаде, а ми так і зареготались та навіткіача! А отець Микита і зоставсь; стоїть як укопаний, і руки і ноги одубіли, і ні з місця; а кобила перед ним лежить догори ногами; і підпірки не вдержали, як потягнув її до себе, щоб не втекла. Та вже опісля розказовав, що й довго б стояв, та попада побачила та й не знала, що з ним і робити: і віддувала, і водою бризкала, та на превелику силу з місця звела і увела у хату; так, — каже, — цілісіньку ніч трясця його била, а кобила усе в вічі лізла, аж поки шалхвеї напився.

Так ось такий-то був скусний маляр... те, те, те! Тепер згадав: його звали Кузьмою, а по батюшці Трохимович. Як тепер його бачу: у синій юпці, тяжинових широких штанях, каламайковим поясом пузо підперезане, а зверх китаєва черкеска; на шиї, поверх білого коміра, бумажний красний платок пов'язаний; шкапові чоботи добрі, з підковами; волосся чорне, під чуб підстрижене, а уси собі риженькі, та густі, та довгі; не часто голивсь, так борода усеґда, як щітка. Горілки не вживав так, щоб через край, а як з приятелями у кунпанії, так не проливав; добре, було, на криласі співа і гласи знав: часто об нього спотикавсь і пан Ахвтанасій, от таки

наш дяк; тільки вже ту прокляту кабаку так вживав, що не то що! Хліба святого не їстиме, а без тії погані і дихати не може. Був собі пузатий добре, а родом — коли чували — з Борисівки, Курської губернії; а у тій слободі щонайлуччі богомази, іконописці й усякїї малярї; так і він-то відтіля родом був, а в нас у селі зеленив нову дзвіницю. І таки нігде правди діти: що вже ніхто лучче не намалює, ні розмалює, як богомаз з Борисівки; вже не жалко і грошей! Як же москаль озьметься за сєє діло, ну! — тільки почухайся та й відійди. Торгується і требує багацько: дай йому і кошту, і грошей, скільки забажа, а як удереть! гай, гай! Йому кажеш — блакитна, а він товче: «Синя-ста». Йому кажеш — не годиться, а він чухається та каже: «Нічаво-ста; для хахлов і такий Бог бряде⁸». Тьфу! на їх голову!

Так про сього-то Кузьму Трохимовича прочув якийсь-то пан, що дуже кохавсь ув огородах; так, бач, біда: горобці шоліго повикльовують усе, що він ні понасіва. Так він-то позвав Кузьму Трохимовича та й поєднав його, щоб списав йому салдата, та щоб такий, як живий був, щоб і горобці боялися. «А буде яка хвальш, прикину, — каже, — тобі». От і сторжились за десять рублів грошей і восьмуху горілки. Отже ж то і змальовав він

⁸ ...і такий Бог бряде — і така ікона гарна.

салдата, та ще як? Що, я ж кажу, що й живий не буде такий бридкий, як то був намальований: пикатий, мордатий, та ще з здоровенними усами, що не тільки горобцеві, та й чоловікові страшний. Мундер на ньому лепський, гудзиками позаципований, що аж сяє. А оружжю? — так погибель його зна, як то живо списав! Оттак, бачиться, і стрельне, що й приступитись страшно! А як задивишся на нього, так, бачиться, вже і ворушиться, і усом морга, і очима поводить, і руками дьорга, і ногами дрига, таки так і думаєш: «От поб'їжить... от битиметь!» Так-то скусно був намальований!

Ну, змальовавши, Кузьма Трохимович і дума: «Може, не вгоджу панові; тогді пропали і гроші, і робота? Повезу куди на ярмарок та й поставлю на базарі і буду слухати, що будуть люди казати? Коли будуть його жахатись і лякатись, тогді певно: бери, Кузьмо, гроші; коли ж огудять, то ще підправлятиму, аж поки до кінця доведу».

Зібравсь наш Кузьма Трохимович та й повіз свого салдата — коли хто зна — аж в Липці. От у саму глуху північ, як ще усі, і ярмаркові біля возів, і хазяйство по хатам, спали, і по шинкам народ порозходився, і світло погасили, він і поставив той патрет на самій ярманці і попідпирав ще лучче, чим попівську кобилу, щоб ні вітер не звалив і щоб який п'яний, як поточиться, або свиня, звичайно ходячи

по базару, як прийде чухатись до нього, то щоб не звалили. А сам за тим патретом нап'яв яточку та й сів, щоб прислухатись, що буде народ казати про його салдата: та тут же наклав на палітру красок, що «коли, — каже, — що не так, то я й підмалюю». Упоравшись зо всім, присів, понурив голову та й задрімав собі трохи, поки ще до діла.

Аж ось стало і на світ заньматься. Іще не попритухали усі зірочки, а вже наш Кузьма Трохимович і скочив; понюхав кабаки, прочхавсь, протер очі полою, бо вже тут пак ніколи було по воду йти, щоб вмитись, підперезавсь знову і пояс притягнув лепсько, насунув шапку по самий ніс та й рукавички достав, — бо се, знаєте, було об перших п'ятінках, так вже зорі холодні були, — і сів у своїй ятці, щоб прислухатись.

Перш усього блиснуло світло у кабаці... Гай, гай! Вже і в Липцях завелися кабаки, неначе — нехай Бог милує — у Расеї. Відкіля ж то се узялось? Общество нас так прикрутило, щоб, бач, відкупщик за нас, хто не здужа, зносив гроші у подушне; так узявсь не з справжніх відкупщиків, а — таки нічого гріха таїти — знайшовсь із наших, хрещених людей, що уступив у їх віру та, як той Юда, узявсь держати і Липці, і другії слободи на московський лад; і вже в них не шинок зоветься, а кабак, і там вже уся московська натура, там усе москаль наголо, як у Туреччині турки; та усе народ проворний: ні

доїсть, ні доспить, усе об тім тільки і дума, щоб заробить копійку. Така вже їх московська поведенція! А як тільки нашого братчика, хоч би і у кабаці, обдурюють, так ну, ну, ну! Отсе, коли прийшов з посудиною, щоб купити до хазяйства на скільки треба горілки, та хоч трохи заслухайся або задивись, то й не долле повної міри, та мерщій і всипа у твою посудину, і вже хоч спор, хоч лайся, а він тебе випровадить геть. Коли ж тут хочеш випити, то буцімто й добрий: за гривню зачеркне із діжки таки повнісіньку; тут станеш уси розгладжувати, та втираєшся, та поцмокаєш хорошенько і збираєшся, як то гарненько натошака вип'єш, та тільки що руку підняв, та ще і до рота не доніс, як, урагова його мати зна, де те москальча у гаспида озьметься, таки неначе як той, що... дух свят при нашій хаті!.. Підбіжить, підтовкне — плюсь! — більш половина чарки назад у діжку! Лихо, та й годі! П'єш мерщій, бо розливальщик ще стане і чарку віднімати. Випив... так що ж бо?.. Як там кажуть: по бороді потекло, а у рот не попало; а вже й не кажи, що по животу пішло; нічого було гаразд і проковтнуть. Оттака-то їх московська віра, щоб зо всякого зідрати; так куди їм і спати довго? Та таки тут спить, а тут дума: як би то і де б то поживитись.

Так от, як засвітили у кабаці, то й вислали надвір під товкачку, чи не вздрить кого на вулиці,

щоб заманити у кабак. Вибігло чортя і озирається... Подивітесь на нього: на що то воно похоже? Що б то йому голову гарненько під чубчик підстригти, як і в людей? а то патлатий-патлатий! Спереду аж у вічі йому волосся лізе, уха закриває, по потилиці шльопається, аж, сердека, усе знай головою потряхує, щоб тії патли не мотались. І сорочка на ньому — не як у людей; замість білої, як закон повеліва, вона в нього або червона, або синя, та без коміра, а з гапликом, та на плечі і защібне; так що хто зроду уперше москаля побаче, то й не вгада, що то воно й є.

От такий-то став біля кабацьких дверей, поглядав, поглядав — і вздрів, що стоїть салдат на калавурі з оружжом, та й став гукати на нього: «Служба! — каже. — Пайди-ка сюда! Стань тутечки-здесь, штоб подчас буде драка, так не дай нас ув абеду; а порція ад нас буде». Стоїть салдат, не ворухиться! Москальча крикнуло удруге, кричить і утретє — салдат ні з місця! Далі москальча злякалось, щоб він не розсердивсь та не дав би йому щипки, покинув його, та мерщій у кабак, та й зачинивсь. Кузьма Трохимович чув сєе все, усміхнувсь, моргнув усом та й подумав собі: «Побачимо, що то дальш буде; ще невелика штука москаля одурить!»

Затим виткнулось і сонечко. Тут стали рушати й наші, що з борошном понаїжджали то з Деркачів,

то з Вільшаної, та були аж із Коломака. Що то, батечку, із яких-то місць на той ярмарок не понавозили усякого хліба! Таки видимо-невидимо їх тут стояло! Коли сказать, що підвід двадцять їх тут було, то, ей же то Богу моему! більш: хмара хмарою. Тут і жито, і овес, і ячмінь, і пшениця, і гречка, і усе, усе було. Знаєте, прийшло урем'я подушне зносить, так усякому гроші треба. Наш братчик не бабак; він жде пори. Слава тобі Господи! він, нехай Бог боронить, не москаль, щоб йому, покинувши жінку, діточок і худобоньку, та за тією бідною копійчиною шляться по усім усядам і швандяти аж на край світу та кровавим потом її заробляти. Та чого тут і вередовать? Коли вродив Бог хліба та дав його зібрати, то й дожидай, поки прийде нужда, що як десяцькі у волость потягнуть за подушне і за общественне, а тут жінка забажа льону, щоб на сорочки прясти, та нового очіпка, та дочкам плахїг або свит, та й усяка напасть постигне, що притьмом треба грошей; тогді вже нігде дігись: вези хоч верстов за двадцять, та чи стала ціна, чи не стала, а ти первого торгу не кидайся; за що продав, аби б довго не стояти, та й уривай додому, та й розщитуй собі, щоб і сюди, і туди стало. А як удоволив усіх, от тогді вже справний козак! Лежи собі на печі, у просі, поки до нової нужди: тогді ж будемо й думати, де що узяти.

Так оттакі-то там були. І їх і сон не брав.

Сонечко зійшло, вони й посхоплювались, щоб, знаєте, купця не втерять. От то гарненько повстававши, помолились до церков Богу та й послали одного з табору по воду, бо вже пора була і каші варити. Потяг Охрім з двома баклагами до криниці, аж геть під гору, та йде вулицею... Луп очима! стоїть салдат... Охрім був собі парень звичайненький, зняв шапку, поклонивсь та й каже: «Добридень, господа служивий!» А салдат мовчить... От Охрім і пішов своєю дорогою, а Кузьма Трохимович і всміхнувся та й подумав: «Одурив і своїх! що то дальш буде?» Ну! Набравши Охрім води та вертаючись до табору, дума: «Отже ж тут є постой! А що, як спитаю, чи не треба їм, бува, коням овса або якогось борошна?» Та як порівнявсь против салдацького патрета та й каже: «Господа москаль! А скажіть, будьте ласкаві, вашому командерству: коли треба вівса або якого борошна, то нехай прийдуть ось до табору та спитають Охріма Супоню; а в мене овесець важненький, дешево віддам, і міра людська: вісім з верхом і тричі по боку вдарити. Пожалуста ж, не забудьте, а могорич наш буде. А на почин, нате лишень, понюхаймо кабаки». Сеє кажучи, достав з халяви ріжок, постукав об каблук і витрусив на долоню; сам понюхав, покректав, підніс салдату та ще й приговорює: «Кабака гарна, терла жінка Ганна! стара мати вчила її мняти; дочки розтирали,

у рїжки насипали. Ось подозвольте лишень!» Салдат нічирк! і усом не моргне. Неборак Охрім узяв собі на розум: «Цур йому! — каже собі на думці. — Щоб ще по пиці не дав, бо він на те салдат...» Піднявши баклаги, та мерщій до табору, не оглядаючись... А Кузьма Трохимович, сеє чувши, та «ких, ких, ких, ких!», та аж за боки брався, регочучи.

Поки ж сеє діялось, піднялися на місто йти бублейниці, палянишниці і ті, що кухликами пшоно, а ложками олію продають. За ними підтюпцем поспішали з пирїжками, з печеним м'ясом, з вареними хляками, горохвяниками і усякими ласощами, чого тільки душа забажа на снідання. А танок вела Явдоха Колупайчиха, молодиця гарна, не узяв її кат: чорнява, мордата, трошки кирпатенька та й рум'яна, як рожа; та таки й одягнена: очіпок, хоч він собі і зовсім витертий, самі нитки, а був колись парчевий; кожух білих смушків під тяжиною і бабаком обложений, тільки що скрізь на ньому дірки, і попід руками, і на боках, так що видна була і уся одежа, і таки не проста, а міщанська, бо вона узята була у Липці аж із самісінького Харкова, і не простого, а міщанського роду: шушун набойчатий, спідниця каламайкова; тільки що не можна було угадати, якого воно є цвігу, бо дуже замазано олією, вона-бо пекла і бублики, і сластьони, а коло сього діла не можна

чисто ходити; зараз випачкаєшся, як той чорт, що до відьми через трубу лазить.

От молодиці і кричать Явдосі: «Ану, паньматко! вибирай місце на щасливу продажу. Ти в нас голова: де ти сядеш, то і ми біля тебе». Явдоха і узяла з чужої коробки паляницю, стала на сход сонця, тричі перехрестилась та й покотила паляницю навпаки сонця. Котилась тая паляниця, котилась та й не зопинилась нігде, а прямісінько плюснула біля салдацького патрета. «Ох, мені лихо! — сказала Явдоха, піднявши тую паляницю, та мерщій пхнула її між свій товар. — Як таки біля москаля сідати? Він нам такого лиха наробить, що не то що! Ув одної щипне, у другої хватне... та тут таке буде, що й коробок не позбираємо...» — «Вибирай же друге місце, — гукнули молодиці, — може й не з так щасливе буде, та усе-таки лучче, чим дати москалю орудовати над нашим крамом». Перевела Явдоха свій цех через дорогу; поворожила вп'ять другою, теж чужою булкою, і меж своїм положила; а де паляниця впала, там сама з своїм товаром сіла, а молодиць розсадила, де якій як по черзі припало, а чергу зробила сама ж таки Явдоха: які були побагатілі, так до себе ближче, а бідну на товар, так на самий хвіст, у куток, де й школяр, що з малими грішми купує самий дешевий товар, її не знайде; та за чергу кожен базар і лупить з них, що зможе. О! та баба ж козир була! Одно вже те, що

харківська родом, а цокотуха та й цокотуха! Узялася над усіми перекупками отаманувати і від десятицьких, від голови та й від самого писаря оборонять; тільки щоб усі перекупки її слухали і що скаже, щоб сповняли, і чого потребує, щоб поставляли. Та нехай би і не послухав її хто? Так зараз і нашлеть: або свиня бублики похвата, або собака олію вип'є, або п'яний поточиться та коробку переверне, а вже даром не пройде.

Тільки що молодиці любенько посідали і кожна з своїм крамом розташовалась, аж... тю! Москаля нечистий і вродив з стовпцями біля них. Як же напустяться на нього перекупки! «Зачим тут став? Піди собі геть; стань де інше, не мішай православний товар продавати, а сам іди хоч до чортів, опріч хліба святого». От як затуркали, затуркали — бо звісно, як наші молодиці, скільки їх не буде, та як заговорять разом усі ув один голос, так нічого і не второпаєш: мов на лотоках вода шумить, аж у вухах лящить! — а москаль і байдуже, а знай собі кричить: «Гречишники гарячіі!» Що тут на світі робити? От бачать молодиці, що непереливки, пристали до Явдохи: «Роби, що знаєш роби, а москаля збудь!»

Нічого Явдосі робити, узяла — та усе-таки не з своєї коробки — три в'язки бубликів і пішла до патрета, та й... далєбі що правда! поклонилаь йому, мов живому, та й просить: «Ваше благородіє,

господа салдатство! будьте ласкаві, зведіть з нашого місця оттого нав'іженого, католицького, бусурменського москаля, що став біля бублейниць з стовпцями». Сее кажучи, бачить, що салдат і не дивиться на неї, та й стала йому совати бублики в руку, та й приговорює: «Кете, озьміть, ваше благородіє! Пожалуйте, дома здасться». Салдат — ні пари з уст. Як же роздивиться наша Явдоха, що се мана, що се не справжній салдат, а тільки його парсуна, — засоромилась, почервоніла як рак та швидше, не оглядаючись, — від нього, та бублики — у свою коробку, і сіла. Що вже не питали її молодиці, що їй там було від москаля, так мовчить та й мовчить і каже: «Адже збула москаля? чого ж вам більш...» Бо москаль, справді, ще як побачив, що Явдоха пішла жалітись на нього, злякався та й щез з стовпцями своїми. А Кузьма Трохимович, дивившись на сее, посміявся собі нищечком та й каже: «Оттак наші, знай! Вже до нас, мов до живого, з поклонами ходять, неначе до засідателя!»

А тим часом позісходилося народу вже чимало! Таки куди оком не глянеш, то усе люди, як сарана у полі. І чого-то туди не понаносили або не понавозили? Таки такий ярманок, що неначе у Харкові об Пречистій: усякого товару, якого тільки подумаєш, — усе є. Чи груш? Так і на возах груші, і в мішках груші, і купами груші: прийди, торгуй скільки тобі треба та з якої хоч купи і скільки хоч

кушгуй, ніхто тобі не поборонить. А там москва з лаптями та з ликами; були в них і миски, ложки і тарілки розмальовані; були й решета, і ночовки, дїжі, лопати, сівці, черевики, чоботи з підковами й німецькі, тільки гвіздочками попідбивувані. Тут суздальці з богами та з книжками завалящими, а побіля їх сластьониця з грубкою: тільки спитай, на скільки тобі треба сластьоних, так живо подніме пелену та й зніме стару онучу, що нею горщик з тістом накритий, щоб, знаєте, тісто на холоді не простивало, і затим під пеленою у себе держить; от пальці послине, щоб тісто не приставало, то й вщипне тіста, та на сковороду ув олію — аж шкварчить! — та зараз і пряжеть, і подає, а вже олією не скупиться, бо так з пальців і тече, тільки знай обсмоктує. Тут же біля неї продавалася терта кабака і тютюн у папушах; а там — залізний товар: підкови, гвіздочки, сокири, підіски, ухналі і усе, чого треба. А тут вже — лавки з красним товаром для панів: струковатий перець на нитках, родзинки, хвиги, цибуля, усякії сливи, горіхи, мило, медянички, свічки, тараня, ще повесні з Дону навезеная, і суха, і солона; кав'яр, оселедці, яловичина, ніжки, шпильки, голки, гаплики і для нашого брата свинина. Дьоготь і в шерігвасах, і в мазницях; продавались і самі квачі; а побіля їх стояли бублики, буханці, горохвяники, гречаники; носили у ночовочках печеню, шматками покраюу:

на скільки тобі треба, на стільки й бери. А там купами капуста, буряки, морква огородня — а хатньої наші жінки не продають, держать про нужду на нашу голову⁹ — цур їй! Тут же був хрін, ріпа, картохлі, що вже швидко хліб святий з світу божого зженуть. А тут з Водолаги горшки, кахлі, миски, покришки, глечики, кухлики... та я ж кажу: нема того на світі, чого не було на тому ярмарку, і якби грошей до сина, то накупив би усього та й їв би цілісінький год! А що ще обіддя, коліс! вїя, двійла, люшні! Були й свити простого уразівського і мильного сукна; були кожухи, усякі пояси, шапки і козацькі, і каплоухі. Був і дівчачий товар: стрічки, скиндячки, серги, баєві юпки, плаhti, шиті рукава і хустки; жіноцькі очіпки, серпанки, запаски, кораблики, рушники, і шиті і з мережками, щітки, гребні, днища, веретена, сіль товчена, глина жовта, запанки голов'яні; персні, черевики... аж утомишся, розказуючи. Чого то там не було!

А промеж такої пропасті товару що то народу було! Крий Мати Божа! Ще трохи чи не більш, ніж на воскресеніє у вутрені, як Христа дочитуються, або на Іордані; так що й протовпитись не можна. Той купує, той торгує, той божиться, той

⁹ ...морква огородня — а хатньої наші жінки не продають, держать про нужду на нашу голову... — маються на увазі сварки між чоловіком і жінкою; бурчання.

приціняється, той спорить, той товариство склика; той на жінку гука, ті лаються, ті йдуть могоричі запивати; жіноцтво щечече, усі разом розказують і ні одна не слуха, старці співають Лазаря,¹⁰ кобили ржуть, колеса скриплять; той возом їде та кричить: «По глину, по глину!», а назустріч йому викрикує: «По горшки, по горшки!» Діти, погубивши матерів, пищать; там скавучить собака, там придушили порося: вищить на весь базар, а свиня, хрюкаючи, пробирається промеж народом; там перекупки хватають за поли парубків та школярів: «Ходи сюди, дядюшка! — кричать. — Візьми в мене, паниченьку! От бублики гаряченькі, з мачком... От паляниця легесенька, тільки що з печі...» Та-та-та-та, та й не розбереш, що вони там і кричать, бо усюди гомонять, стукотять, кричать... точнісінько, як у млині, як на всі меле і товче! А там, чути, скрипка гра з цимбалами: Матвій Шпонь та продав сіль, розщитавсь і грошки вчистив, та й найняв троїсту і водиться з нею по ярманці. Вже й шапки катма, десь кинув її на когось та й відбіг. Іде й співає, а де калюжа, тут і вдарить тропака. Забризкався, захлюстався... Еге! та не мішай йому! Він гуля! Ув одній руці пляшка, а у другій чарка; кого не зостріє: «Пий, сучий сине, дядюшка

¹⁰ ...старці співають Лазаря... — тобто пісню-псалом про бідного Лазаря.

любезний! пий! Матвій Шпонь гуля! пий у його голову, щоб ти подавивсь! Будь здоров на многії літа!» Вип'є і поштує його; коли той не схоче, так додолу горілку виллє, а його лає-лає та й стане другого поштувати; отсе ж ще не зовсім допив з пляшки, зараз пляшку об землю і гука: «Шинкарю! подавай Шпоню знова. Музика, грай!» — та й пішов дальш. Іде і побачив дігтярів. Шубовсь у шерітвас з чоботами зовсім і кричить: «Дігтярю, не журись! Шпонь відвіча грошами». Та й викине йому з кишені повнісіньку жменю грошей, а сам знову кричить: «Не абедно? Не мішай же! Музика, грай!» Та й стане хлюпаться у дьогтеві, як мала дитина у калюжі. Що то, як чоловік у щасті та у радості. Чого то він не видума? Нічого не жалує і ні об чім не жалкує!

А там, чути, ведмідь реве і танцює, а циган викрикує: «Ану, Гаврилку, як старії баби п'яні валяються?..» Циганка ворожить та приговорює: «І щасливий, уродливий; чорнява молодиця за тобою вбивається; положи ж п'ятачка на рученьку — усю правду скажу...» Циганчата танцюють халяндри та кричать не своїм голосом, мов з них чорт лика дере. Старий циган туди ж з своєю шкапою. Знай божиться і жінкою, і дітьми та проклина свою душу, і батька, і матір, а усе затим, щоб стару, сліпу, сапату й з вибитою ногою кобилу продати замість молодої, здорової. Та як обступлять нашого

брата циганське навожденіє, так не знаєш, що й робить. Як напустять мару, так і сам бачиш, що шкапа трьох денежок не стоїть, та тільки дивишся та лупаєш очима і не знаєш, куди від них дігись. Той божиться, другий суне тобі у руку обротъ з шкапою, третій тягне з твоєї кишені хустку, де гаманець з грошами зав'язаний, а сей вже і здачі дає, та усі гуртом волочуть тебе під ятку могоричі запивати. Так що, я ж кажу, поки схаменешся, дивись: хотів своє ледащо продати, а прокляті цигани усунули тобі у руку таку патику, що й скіпками гідко узяти; та за таку ціну віддали, що можна б, бува, і вола купити; та ще ж за мої гроші і горілку купували, і пили: а далі, замість дяки, у вічі насміялись: «Шкапа твоя, — кажуть, — трохи, чоловіче, недобача; так купи їй окуляри та й почепи на вічі, як паничі у городі носять, то ще потягне...»

Оттаке-то там було, що й розказати усього не можна. І усякий народ, хто там не був, що йде біля того салдацького патрета, усяк шапку зніме та й скаже або: «Добридень», або «Здрастуйте, господа служба!» А служба нічирк: стоїть собі гарненько і пальцем не кивне, і очима не поведе, і усом не моргне. Таки ніхто, ніхто не вгадав, що то намальований. А Кузьма Трохимович, сидячи у своїй ятці, бачив сеє все та й дума: «Добре наше діло; побачимо, що дальш буде».

Аж ось де узявся салдат, та вже справжній

салдат і живісінький, от як ми з вами. Ходить він по базару, визира, визира... і вже один рушничок у молодички з купи і вчистив і у кишеню запакував; стягнув у чугуївської перекупки бумажну хустку, таку, що гривень шість стоїть; відрізав з воза і вінок цибулі і зараз за півціни й продав, та усе так хитро та мудро зробив, що ні жоден хазяїн і незчувсь. Далі прийшов, де груші продають, бачить, що при возах самі хлопці, та й ті роти пороззявляли і дивляться на ведмедів. Він таки й положив руку на мішок — ніхто не баче; потягнув його до себе — ніхто не баче; положив гарненько на плече — ніхто не баче... та, не озираючись, і чкурнув куди йому треба! Аж ось кинулось хазяйство, бачать, що москаль безспрося узяв повнісінький мішок груш та й преть його, мов своє, разом гукнули на нього та й побігли за ним у догоню. Не хитрий же й москаль! Чим би навіткача, а він іде собі любенько, мішок з грушами несе та й мугиче собі під ніс пісеньку. А тут його за мішок — сіп! «Нащо ти груші узяв? сякий-такий сину!» — питаються його ув один голос. Стоїть, сердека, очі вивалив, мов баран, далі озирнувсь та й каже: «Нешта то ваші груші-ста?» — «Адже ж не чиї, як наші». А він як крикне на них: «Ах, ви хахли безмозглії...» (а зараз ляйтесь! що б то перше розпитати, та тоді б вже лаявсь, скільки хотів). «А зачим ви, — каже, — мені тагда не сказали, как я з воза мішок узяв?» — Та до них з

пеню: «Ви, — каже, — зиваєте по старанам, а я вот ніс-ніс, да вота как умарился, да амуницю патьор. Вот, вищ, мундер запачкал! Давай сюда деньги на вичистку». Наше хазяйство щоб то сюди-туди, так де ж! Ні приступу, та ще й лає. А далі ухватив за комір, і тягне, і кричить: «Давай на вичистку та за праходку; я казьонний мундер патьор і сапоги таптал, давай да і только!» Наші ні відхрестяться, ні відмоляться: «Цур тобі, — кажуть, — батечку! зділай милость, господа служба, озьми собі і груші з мішком, тільки цур тобі! відчепись і пусти!» Так де! Так реп'яхом і узявсь і каже: «Минє чужово не нада; не хачу ваших груш, а подай майо!..» Що тут на світі робити? Іще таки подумали сяк-так, щоб вивернутись: хотіли іти до волосного правленія, так москаль не тії співа: «Вон моя команда! — та й показує на салдацький патрет. — Пайдьом ік ньому». Наші бачать, що непереливки, страшно! Кинули йому п'ятиалтинного — так ні: веди до ятки, постав за проходку кварту водки. Нічого робити, поставили, аби б відчепивсь та не вів до салдата, що з оружжом стоїть. Як же опісля розслухали та роздивились і відгадали, що то салдат мальований, так аж об поли вдарили руками та — фіть, фіть! — посвистали та й пішли до возів. А Кузьма Трохимович у своїй ятці сміявсь-сміявсь, що аж качається, а далі каже: «Ох!» — та й сів, зложивши руки, приглядатись, що ще буде за

кумедія.

Уже було геть-геть. Ось і дівчата зібралися іти на ярманок, бо усе піджидали, щоб порідшало народу на місці; а то як у тісноті, так думали, що їх не так і розглядають. Ось і тягнеться низка їх, та усе на підбор: одна від другої чорнявіша, одна від другої краща. Порозряджувані так, що господи! Середу дня сонечко пригріло, так воно й тепленько: от вони і повихоплювались без свиток, в самих баєвих червоних юпках, що так, як мак, цвіте! Скиндячки на головах усе по-харківськи положені, коси у дрібушки позаплітовані і жовтими гвоздиками та барвінком позаквігчувані; у сорочок і рукава, і ляхівки повишивані та повимережувані; на шиях намиста у кожної разків по десять, коли ще не більш: аж голову гне! Золоті дукати та срібні хрести так і сяють; плаhti картацькі, запаски і шовкові, і колічасті, пояси каламайкові; та усі як одна у червоних черевичках і у білих та у синіх панчішках. А за ділом же вони й вийшли? А як же? Витришків купувати, та щоб чи не пожартують парубки з ними. Вже звісна дівчача натура, хоч у панстві, хоч у мужицтві.

От ходять по ярманку, дещо собі вигадують і регочуться; як одна — зирк! та й каже нищечком: «Дівчатка! дивісь: у нас постой, салдати!» — «Брешеш! Де ти їх уздріла?» — питаються і розглядають усюди. «Та онде, онде, біля дігтярної

лавки стоїть з оружжом калавурний...» — «Так і є» — гукнули усі та й почали щебетати та сміятись, з місця на місце переходять, та одна одну і пха, то буцім спотикаються; а самі знай озирються та, як тії пави, вихиляються, щоб салдат до них озирнувся та зачепив би котру. От тут би їм і лахва, тут би вони й стали його розпитовати, чи тут проходом, чи постоем? От тут і сказали б йому, щоб з товариством приходили до них на вечорниці, бо вже вони дуже давно бачили що путне, а свої парубки остили і обридли.

От і визвалася з них Домаха та й каже: «А тривайте лишень, я піду побіля нього, та вже ж не я буду, щоб він мене не заняв; ось дивітесь лишень. Та глядіть, коли треба буде, то відкликайтесь до мене». От і пішла, буцімто й не вона. То сюди, то туди озирнеться, то пісеньки під ніс собі мугиче, то хусточкою помахує, то нахилиться підв'язку підв'язовати... от вже і до салдата доходить та неначе з ким-небудь і розмовля: «Де то тут шпалери та шумиха продається?.. Коли б мені хто показав?..» Та й заспіва собі нишком. О! що то вже за дівка!.. Вона не знала, як під кого підвернутись? Вона не вміла, як кому пришиви пришити? Ну, ну! І проворна, і жартовлива була, та таки і світу видала: аж два годи у Харкові по мойкам заробляла, так її вже не вчити: усе знала.

Як побачили подруги, що вона вже близенько

біля салдата, а він її ще й не зачіпа, мабуть, не бачить, та й гукнули до неї разом: «А куди ти, Домахо, пішла?» А вона біля салдата стоїть і хусточкою махає та голосно і кричить: «Ось куплю шумихи на квітки, коли який чорт не перепине». А наш салдат стоїть, ні зачіпляє, ні перепиняє і нічим її не займає! «Що за недобра мати, — думає Домаха, — таки біля самісінького його йшла, а він мене і не займа. Хіба не сміє, чи що? Та вже ж вернусь ще...» От і вернулася і таки біля самісіньких його ніг іде... і впустила хустку, буцім загубила, думаючи, що салдат гукне на неї, щоб вернулася і підняла хустку; от вона тут з ним і заговорила б, і пожартувала, а там би і пішли лади... Не з чорта ж хитра й Домаха! Так що ж бо? Хустка лежить, а салдат і волосом не двига. Стала наша Домаха та й оглядається і каже голосно: «От мені лихо! загубила хустку... Коли б хто підняв та віддав, то я вже знаю, як би йому подяковала!» Озирається, сердешна, і погляда іспідліб'я, та ба! Стоїть салдат і на хустку не дивиться. Нігде Домасі дігись, треба вертатись... От би то і підбіга, і вижида, і каже, і говорить: «От біда! лежить моя хусточка біля самісінького салдата... Як тут узяти? Я боюсь, щоб він мене не вхопив або щоб з оружжя не застрелив...» Підійшла — і нахиляється, і бере б то й не бере... а усе вижида салдата... Так що ж бо: не на таківського наскочила! Далі нахилилась і

простяга руку, неначе не ївши, а сама усе дивиться на нього... а далі як придивилась... як зарегочеться на усю вулицю... А дівчата і відозвалися до неї: «А що він тобі там говорить? Домахо, Домахо! Кажи-бо, що він говорить?» — «Але, говорить...» — кричить Домаха, та скільки зря відтіль, та за сміхом і слова не вимовить.

«Що... що таке?.. Що він тобі сказав?..» — обступивши, дівчата Домаху ув один голос випитують. «Еге! що казав? — каже Домаха. — То не живий салдат, а то його парсуна!» — «Йо!» — гукнули дівчата і підбігли розглядати: аж справді намальований! Реготались, реготались; вигадували дещо та й пішли геть по ярмарку. А сеє чувши, і багато дехто підходили, вже не боячись: розглядяться, роздивляться та й скажуть: «Так і є, що намальований!» — та й підуть собі.

Посміявшись з сього добре, Кузьма Трохимович далі подумав, що вже пора знімати свого салдата та укладатись на віз і чухрати додому... Аж ось почув крик, галас, тупотню, регіт, пісні, сопілку... та мерщій і присів у ятці.

То наступало парубоцтво: шевчики, кравчики, ковалі, свитники, гончарі і зо усякого ремесства бурлацтво, наньмити від хазяйства, батькові сини — зібралися на ярмарок погулять. Іще зранку хто попродав свій товар, а хто, купивши чого кому треба і попивши могоричі, тепер,

попідголювавшись любенько, понадівали хто нову свиту, хто китаєву юпку, хто ще батьківський, хоч і старий, та жупан, попідперізовавшись шпетненько хто каламайковим, а хто й суконним поясами, у тяжинових штанях, понадівали на підголені голови шапки козацькі з решетилівських смушків, то з червоними, то з зеленими, то з синіми вершками; у юхтових чоботах з підборами, а хто й у шкапових, та так повимазованих, що дьоготь так з них і тече, а підкови троха не на п'ядь. От, позакручувавши уси, ідуть лавою, з боку на бік перевалюються, руками розмахують, люльки тягнуть, та що є голосу, аж кривляться та жмуряться, співаючи московської пісні: «При далін усці стояла»; і де йдуть, то так від них люди й розступаються, бо вже не попадайсь їм на дорозі ніхто: чи перекупки з коробками, чи москаль з квасом, чи сліпці з поводитарем, чи баба стара, чи дівка молода їм назустріч, — нікому нема розбору, не вважають нікого, так усякого прямо лавою і пруть, і мнуть, і з ніг валяють; а самі й байдуже; неначе і не бачать нічого і буцімто й не вони.

Отсе-то вони, заздівши дівчат, потягнули за ними, щоб так стіною на них і наперти; а як вони розбіжаться, так тут і ловити, і жартовать, і поженхатись... Звісно, молодецьке, парубоцьке діло! А щоб їх хто міг зупинити? Ну-ну, кусала така! Вони усею громадою не раз і самому писарю

давали такої пинхви, що насилу прочухавсь; а десяцькі так так від них і ховаються по бур'янам та за плотами. Так тут вже нічого!.. Усяк їм поважа: «Нехай, — каже, — хлопці нагуляються: більш копи лиха не нароблять».

От ідуть, і як накинули воком на дівчат, і пішли побіля мальованого салдата, а їх ватажок, Терешко-швець, зняв перед ним шапку та й каже: «Здрастуйте, господа служба!..» Тут як зареочеться народ, і перекупки, і купці, і ті, що при возах, та як крикнуть на нього: «Тю-тю, дурний! Та то не живий, то намальований. Хіба тобі повилазило? Отто, оглашений, не розбере!..»

Напiк же пан Терешко раків, як і сам розглядив, що справді салдат намальований і що увесь базар з нього глузує! «Тепер, — дума сердєка, — не буде мені просвітку; будуть мені сміятись і через сеє не знать що будуть прикладати. Йо не йо! Що тут мені на світі робити!» Стоїть, зажурившись, та й дума. А далі схаменувся, зареготавсь та й каже: «Буцім я й не бачив, що се не живий, а що се тільки патрет. А поклонивсь йому затим, щоб подратовать з маляра!.. Чи так же то й малюють! О, бодай його мара малювала! Се й сліпий розглядить, що се патрет, а не живий чоловік... Хіба тут були такі дурні, що приймали його за живого? Не знаю... Тьфу! Чортзна-що й надряпано. Дивігесь, люди добрі, хіба так ш'ється

чобіг? Я швець на все село; так я вже знаю, що халява ось як була (та й став пальцем по патрету надряповати), от і в підборах брехня; та й підйом не так... та таки і усе не так. Цур йому! пайдьом, хлопці, дальш; намальовав же якийсь-то дурень!..» От і пішли своєю дорогою, і Терешко дуже радий був, що спокутовав із себе біду.

Та й закрутив же носом наш Кузьма Трохимович, неначе тертого хріну понюхав! З біса-бо йому досадно стало, що увесь ярманок, і що то на місці народу було, таки, мабуть, душ п'ятдесят, коли іще не більш, та усі ж то до єдиного, усі не пізнали, що салдат намальований, а думали, що живий; а тут, чорт його зна, відкіля узявся швець та й закепковав його роботу нінащо. «Се вже, — каже собі, — курам буде на сміх. Я таки, правда, об чоботах не дуже й доглядавсь; може, воно що-небудь і не так. Я тільки й старавсь, щоб йому твар, і щоб він увесь, і мундер, і оружжю, щоб так було неначе живе, а об чоботах і байдуже; бо не думав, щоб хто вже туди став пильно доглядатись, де й нужди мало, і куди не усяк і дивиться. Нехай же так буде, як швець каже: перемалюю, щоб і його уконтентувати і щоб ніякого хвальшу не було у моїй роботі». Виліз із своєї ятки, достав палітру з красками і пензель, підмальовав, як там швець надряпав, та й уп'ять поліз та й каже: «Нехай підожду, поки краска

підсохне, а там вбиратимуся додому. Тепер швець не скаже, що не так чобіт намальований!».

Аж гульк! Терешко з парубками, не догнавши дівчат, вернулись навперейми і йдуть вп'ять побіля салдацького патрета. От один парубок розглядив його та й каже: «Дивись, Терешку! маляр тебе послухав; бач, перемальовав чобіт, як ти сказав». — «Еге! іще б то й не послухав? — сказав Терешко, підсунувши шапку на саме тім'я і узявшись у боки. — Я вже силу знаю і зараз побачу, що не до шмиги!» А як йому і досі досадно було на маляра і на патрет, що через них йому люди сміялися, от і думав ще такі занехаять, щоб маляра зовсім збити з пантелику і щоб народ думав, що він велику силу у малярстві зна; посвиставши, й каже: «От і сього не втерплю, скажу, бо вже бачу, що не так. Чоботи тепер як чоботи, як я навчив; так мундер не туди дивиться. Треба, щоб рукава ось так...»

«А зась, не знаєш? — обізвався Кузьма Трохимович з своєї ятки. — Швець знай своє шевство, а у кравецтво не мішайся!»

Як же зарегочеться увесь базар, слухаючи сюю кумедію і що Кузьма Трохимович так відрізав Терешку-шевцю! Як підняли Терешка на сміх! Реготались з нього, реготались, та так же то, далєбі, що не то що, що аж за річкою чути було. А Терешко зостався мов облизаний, та як потягне, не оглядаючись, та аж забіг не знать куди. Кузьма ж

Трохимович, тихенько собі посміявшись та зібравшись з патретом і з усім своїм крамом, поїхав до свого пана та по уговору грошики й горілочку з нього зчистив, та й прав.

Ярмарок розійшовсь. Тільки вже Терешкові ввірвалась нитка верховодити хоч на вулиці, або на вечорницях, або і у шинку. Тільки що забалянтрасить, а тут йому хто-небудь і відріже: «Швець знай своє шевство, а у кравецтво не мішайся!» — то так язик і прикусить, і вже нічичирк.

От і вся.

Маруся

*Посвящается Анне Григорьевне
Квітке¹¹*

Часто мені приходить на думку: чого б то чоловікові так дуже пристращатись на сім світі до чого-небудь, не то щоб до якої речі, а то хоч би і до наймиліших людей: жінки, діточок, щирих приятелей і других? Перше усього подумаймо: чи ми ж на сім світі вічні? І що є у нас, хоч скотинка, хоч хлібець на току, худобонька, у скриньці, так сьому так усе без порчі й бути? Ні, нема тут нічого вічного! Та й ми самі що? Сьогодні жив, завтра — що Бог дасть! Адже ж живучи промеж людей, тільки і чуєш: там дзвонять по душі, там голосять по покійнику, там справляють старцям обід... Що в Бога день тобі говорять: ось той недуж, той вмира, а

¹¹ Квітка (Вульф) Анна Григорівна (1800–1852) — дружина письменника. Після закінчення Смольного інституту в Петербурзі працювала класною дамою в Харківському інституті шляхетних дівчат. Г. Ф. Квітка-Основ'яненко завжди ділився з нею творчими планами. «Я и Анна Григорьевна — один человек, одинаково чувствующий, одинаково мыслящий, одинаково действующий», — писав він у листі до П. О. Плетньова від 1 лютого 1841 р. (*Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Збір. творів. У 7-ми т., т. 7, с. 284*).

той вмер... Ти і не оглядишся і незчуєшся, як зоставсь сам собі на світі; хоч і з людьми, і промеж людей, та ба! Усе тобі або не такі приятелі, яких поховав, або і зовсім не звісні; та воно тобі усе равно, що блукаєш у дрімучому лісі! Ось стань про приятелів згадувать, то уся твоя пісня на один лад: от з тим ми хлопцями були — і вже він вмер, а з тим до школи укупі ходили — і той вмер, з тим парубковали — і той вмер; і сей, і той, і той, і сей, усі повмирали. Коли ж се так є, так і пам'ятуй собі добре, що не забудуть і тебе на сім світі, озьмуть і не будуть питатись: чи хочеш до гурту, чи ще б, може, погуляв?

А після такої думки чого ж би нам, невічним, та пристращатись до уременного? Чому б так не робить: наградив тебе Бог щастям, що батько й мати твої живуть при тобі і дякують добрим словом, що ти їх при старості і кохаєш, і поважаєш, або жінкою, до тебе доброю, послухною, хазяйкою невсипущою, або діточками покірними та слухняними — хвали за се Бога і лягаючи, і устаючи, а їх шануй і кохай, і для них не жалій не тільки ніяких трудів, худоби та, коли нужда звелить, душу свою за них положи, розпинайся, умри за них, та усе-таки пам'ятуй, що й вони на сім світі такі ж гості, як ти і усякий чоловік, — чи цар, чи пан, чи архирей, чи салдат, чи личман. Коли Отець наш милосердний кого з нас покличе,

проводжай з жалем, та без укору і попрьоків; перехрестись та й скажи, як щодня у «Отченаші» читаєш: «Господи, буде воля твоя з нами, грішними!» І не удавайсь у тугу, щоб вона тобі віку не укоротила: бо гріх смертельний накликає на себе не тільки смерть, — і саму біль, хоч би яку-небудь: бо, не побереґши тіла, загубиш і душу на віки вічні! Більш усього пам'ятуй, що ти ховаєш сьогодні, а тебе заховують завтра; і усі будемо укупі у Господа милосердного на вічній радості; і вже там не буде ніякої розлуки, і ніяке горе, і ніяке лихо нас не постигне.

Ще ж і се ми думаємо, що як постигне кого-небудь біда і нещастя, що похова кого із своєї сім'ї або і родичів, то буцімто сеє чоловікові приходить за його гріхи й неправди прежніі. Ні, не так се є! Ось слухайте лишень, як нам панотець у церкві чита, що Господь небесний нам як отець діям. А після сього не гріх нам буде і таке примінити: от зберуться діти на вулицю грати та будуть промеж ними шалісливі, та усе б то їм, замість іграшки, битись та лаятись, а меж ними буде дитина плохенька, смирна, покірна і що усяк її може зобідити. Адже правда, що батько тієї дитини, щоб вона не перейняла худа від своєвольників, жалкуючи об ній, кликне з вулиці до себе, і, щоб воно за товариством не скучало, посадить біля себе, та й приголубить, і поніжить, і чого воно забажа,

усього їй дасть. Пожалуй, хлопці, що на вулиці zostались, не знаючи, яке добро тій дитині у батька, будуть жалковати, що узят від них товариш. Дарма, нехай жалкують, а йому у отця дуже-дуже добре! От так і небесний наш Отець з нами робить: бережить нас від усякої біди і береть нас прямісінько до себе, де є таке добро, таке добро... що ні розказати, ні здумати не можна! Та ще й так думаймо: чувствуєш ти, чоловіче, що се Бог за гріхи твої послав біду? Так же і розсуди: який батько покине овсі діток, щоб без науки ледащили? Усякий, усякий отець старається навчити дітей усьому доброму; а неслухняних по-батьківськи повчить та по-батьківськи і пожалує. Недурно сказано: ледача та дитина, котрої батько не вчив! Се ж люди так з своїми дітьми роблять, а то Отець Небесний, що милосердію його і міри нема! Той коли і пошле за гріхи яку біду, то він же і помилує! Тільки покоряйся йому! А після сього не будемо журитись, що нам Бог милосердний не пошлеть терпиги, і, перехрестившись, скажемо: «Господи! навчи мене, грішного, як сполнять волю твою святую!» — то й побачиш, що опісля усе гаразд буде.

Так робив Наум Дрот...

От його-то постигла лихая біда! Що ж він? Нічого. Хвалив Бога і з тим прожив вік, що не вдався в тугу; а письменний не стерпів...

От як се було.

Наум Дрот був парень на усе село, де жив. Батькові і матері слухняний, старшим себе покірний, меж товариством другака, ні півслова ніколи не збрехав, горілки не впивавсь і п'яниць не терпів, з ледачими не водивсь, а до церкви? так хоч би і маленький празник, тільки піп у дзвін, — він вже й там: свічку обмінить, старцям грошенят роздасть і приньметься за діло: коли прочує яку бідність, наділить по своїй силі й совіг добрий дасть. За його правду не оставив же його і Бог милосердний: що б то ні задумав, усе йому Господь і посилав. Наградив його жінкою доброю, роботящою, хазяйкою слухняною; і що, було, Наум ні забажа, що ні задума, Настя (так її звали) ночі не поспить, усюди старається, б'ється, достає і вже зробить і достане, чого мужикові хотілось. Поважав же і він її скільки міг і любив її, як свою душу. Не було меж ними не тільки бійки, та й ніякої лайки. Щодень хвалили Бога за його милості.

Ув однім тільки була в них журба: не давав їм Бог діточок. Так що ж? Настя, як здума про се, то зараз у сльози та вголос; а Наум перехреститься, прочита «Отченаш», — то йому і стане на серці веселіш і пішов за своїм ділом чи в поле, чи на тік, чи у загороду, або до батраків, бо був собі заможненький: було й воликів пар з п'ять, була й шкапа, були й батраки; було чим і панщину відбувати, і у дорогу ходити; була ж і нивка, одна і

друга, ще дідівська, а третю він сам вже купив, так було йому чим орудовати.

Оттим-то Настя, дивлячись на худобу, та й журилась: що кому то воно, каже, після нас достанеться? Не буде нам ні слави, ні пам'яті; хто нас поховає, хто нас пом'яне? Розтратять, що ми зібрали, а нам і спасибі не скажуть. А Наум їй, було, і каже: «Чоловікові треба трудитися до самої смерті; дасть Бог діточок, діткам зостанеться, а не дасть — його воля святая! Він зна, для чого що робиться. Ніщо не наше, усе боже. Достанеться наше добреє доброму, він за нас і на часточку подасть, і мисочку поставить, і старцям роздасть. А коли буде наслідувати недобрий, йому гріх буде, а нас усе-таки Бог милосердний пом'яне, коли ми те заслужимо. Не журися, Насте, об худобі: вона наша, а не ми її. Стережись, щоб вона тобі не перепинила дороги до Царства Небесного. Сатана зна, чим підшприкнути; молися Богу, читай „Ізбави нас од лукавого“, то усе гаразд буде».

Аж ось за отцевські і материнські молитви дав їм Бог і дочечку. Та й раді ж були обоє, і Наум і Настя; таки з рук її не спускали. Коли ж, було, куди дитина побіжить, чи до сусідів, чи на вулицю, то вже котрий-небудь, або батько, або мати, так слідком за нею і ходять. Та й що то за дитина була! Ще малесеньке було, а знала і «Отченаш», і «Богородицю», і «Святий Боже», і половину

«Вірую». А тільки, було, зачує дзвін, то вже ні заграється, ні засидиться дома й каже: «Мамо, піду до церкви, бач, дзвонять; грішка не йти; тату, дай шажок на свічечку, а другий старцю божому подати». І в церкві вже не запусує і ні до кого не заговорить, та все молиться, та поклони б'є.

От і виросла їм на втіху. Та що то за дівка була! Висока, прямесенька, як стрілочка, чорнявенька, очиці, як тернові ягідки, бровоньки, як на шнурочку, личком червона, як панська рожа, що у саду цвіте, носочок так собі пряменький з горбочком, а губоньки як цвіточки розцвігають, і меж ними зубоньки, неначе жарнівки, як одна, на ниточці нанизані. Коли, було, заговорить, то усе так звичайно, розумно, так неначе соплочка заграє стиха, що тільки б її і слухав; а як усміхнеться та очицями поведе, а сама зачервоніється, так от неначе шовковою хусточкою обітреть смажні уста. Коси у неї, як смоль, чорнії та довгі-довгі, аж за коліно; у празник або хоч і в неділеньку так гарно їх повбира, дрібушка за дрібушку та все сама собі запліга; та як покладе їх на голову, поверх скиндячок вінком, та заквігча квітками, кінці у ленти аж геть порозпуска; усі груди так і обнизані добрим намистом з червінцями, так що разків двадцять буде, коли і не більш, а на шиї... та й шия білесенька-білесенька, от як би з крейди чепурненько вистругана; поверх такої-то шиї на

чорній бархатці, широкій, так що пальця, мабуть, у два, золотий єднус і у кільці зверху камінець червоненький... так так і сяє! Та як вирядиться у баєву червону юпку, застебнеться під саму душу, щоб нічогісінько не видно було, що незвичайно... вже ж пак не так, як городянські дівчата, що у панів понавчались: цур їм! Зоґрішиш тільки, дивлячись на таких!

Не так було у нашої Марусі, Наумової та Настиної дочки, ось що я розказую, а її, знаєте, звали Марусею. Що й було, то й було, та як прикрито та закрито, то і для дівчини чепурніш, і хто на неї дивиться, і хто з нею говорить, то все-таки звичайніш.

Сорочка на ній біленька, тоненька, сама пряла і пишнії рукава сама вишивала червоними нитками. Плахта на ній картацька, черчата, ще материнська — придана; тепер вже таких не роблять. І яких-то цвігів там не було? Батечку мій, та й годі! Запаска шовкова, морева; каламайковий пояс, та як підперезеться, так так рукою і обхватиш, — ще ж то не дуже і стягнеться. Хусточка у пояса мережована і з вишитими орлами і ляхівка з-під плахти тож вимережована й з китичками; панчішки сині, суконні і червоні черевички. От така як вийде, та що і твоя панночка! Іде як павичка, не дуже по усім усюдам розгляда, а тільки дивиться під ноги. Коли з старшим себе зострілась, зараз низенько

вклонилась та й каже: «Здрастуйте, дядюшка!» або: «Здорові, тітусю!» І таки хоч би то мала дитина була, то вже не пройде просто, усякому поклониться і ласково заговорить. А щоб який парубок та посмів би її зайняти? Ну-ну, не знаю! Вона й не лятиметься і ні слова й не скаже, а тільки подивиться на нього так пильно, та буцім і жалібно, і сердитенько, — хто її зна, як то вона там згляне, — так хоч би який був, то зараз шапку з голови схопе, поклонивсь звичайненько і ні пари з уст не мовить і відійде дальш. О, там вже на все село була і красива, і розумна, і багата, звичайна, та ще ж к тому тиха, і смирна, і усякому покірна.

На вулицю і не кажи, щоб коли з подругами пішла. Було, мати стане їй казати: «Пішла б, доцю, на вулицю: бач, тепер весна, вона раз красна. Пограла б з подруженьками у хрещика, пісеньок би поспівала». Так де ж! «Лучче я, — каже, — на те місце, упоравшись, так ляжу спати і зате ранше устану, заміню твою старість: обідати наварю і батькові у поле понесу. А на вулиці що я забула? Іграшки та пустота та, гляди, станеться, хоч і не зо мною, хоч і аби з ким, яка причина, та опісля і страшно відвічати за те одно, що й я там була! Нехай їм виясниться, не підуй!» А про вечорниці так і не споминай! Було, і других дівчат відводить, та аж плаче, та просить: «Будьте ласкаві, сестрички, голубочки, не ходіте на теє прокляте зборище! Та

там нема ніякогісінького добра; там усе зле та лихеє! Збираються буцімто прясти, та замість того пустують, жартують та вчаться горілку пити; від матерів курей крадуть та туди носять, та ще й таке там діється, що сором і казати. Чи мало ж то своєї слави загубили, ходячи на тую погань: от хоч би і Явдоха, і Кулина, і Пріська. Адже ж і піп панотець не велить і каже, що гріх смертельний туди ходити. Та дивітеся ж — і на мене: от я дома більш усіх вас наряду, чим ви, ходячи».

Оттак, було, говорить-говорить, то, гляди, одна перестане ходити, далі друга, третя; а далі і зовсім мода перестане, щоб ходити. То й дякують добрі люди, а найбільш матері. А там опісля нечистий таки вп'ять силу озьме, підцюкне й потягне низку добру до погибелі.

Тільки, було, наша Маруся уряди-годи збереться до подруженьки на весілля у дружечки. Та й то не буде вона у суботу бігати з ними по вулиці та горло драти мов скажена, як усі роблять; а прийде вже у неділеньку, посидить, пообіда, а як виведуть молодих надвір танцювати, вона тут чи побула, чи не побула, мерщій додому; розібралась, роздяглась, давай піч топити і вечерять наставляти, і вже мати за нею, було, ніколи не поспішиться.

Оттак раз, на клечальній неділі, була Маруся у своєї подруги у дружках на весіллі і сиділа за столом. Против дружечок, звичайно, сиділи бояри.

Старшим боярином був з города парубок, свитник Василь. Хлопець гарний, русявий, чисто підголений, чуб чепурний, уси козацькі, очі веселенькі, як зірочки; на виду рум'яний, моторний, звичайний; жупан на ньому синій і китаєва юпка, поясом з аглицької каламайки підперезаний, у тяжинових штанях, чоботи добрі, шкапові, з підковами. Як пришивали боярам до шапок квітки, то усі клали по шагу, хто-хто два, та й лакей з панського двора, і той п'ять шагів положив, що усі здивовались, а Василь усе вижидав та усе в кишені довбавсь; а далі витяг капшучок, а там-таки дещо бряжчало, засунув пальці, достав, та й положив на викуп шапки, за квітку, цілісінький гривеник!.. Як брязнув, так усі, хто був на весіллі, так і вжахнулись, а дружки аж і співати перестали. А він собі і дарма: потряс патлами та за ложку і став локшину доїдати, буцім тільки копійку дав.

От, сидячи за столом, як вже поприняли страву, давай тогді Василь дівчат розглядать, що були у дружках. Зирк! і вздрів Марусю, а вона аж у третіх сиділа, бо старшою дружкою, скільки було її де ні просять, ніколи не хоче: «Нехай, — каже, — другі сідають, а мені і тут добре».

Став наш Василь і сам не свій і, як там кажуть, як опарений. То був шутливий, жартовливий, на вигадки, на приклади — поперед усіх: тільки його й чути, від нього весь регіт іде; тепер же тобі хоч би

півслова промовив: голову посупив, руки поклав під стіл і ні до кого нічирк; усе тільки погляне на Марусю, тяжко здихне і пустить очі під лоб.

Познімали страву і поставили горіхи на стіл. Дружечки зараз кинулись з боярами цятаться; щебечуть, регочуться, вигадують дещо проміж весільних пісеньок, а наш Василь сидить, мов у лісі, сам собі один: ні до кого не заговорить і нікуди не гляне, тільки на Марусю; тільки вона йому і бачиться, тільки об ній і дума; неначе увесь світ пропав, а тільки він з Марусею і зостався: ні до чого і ні до кого нема йому ніякого діла.

Що ж Маруся? І вона, сердешна, щось змінилась: то була, як і завжди, невесела, а тут вже притьмом хоч додому йти. Чогось-то їй стало млосно і нудно, і як подивиться на Василя, так так їй його жаль стане! А чого? І сама не зна. Хіба тим, що й він сидить такий невеселий. А ще найпуще, як один на одного разом зглянуть, так Марусю мов лихорадка так із-за плечей і озьме, і все б вона плакала, а Василь — мов у самій душній хаті, неначе його хто трьома кожухами вкрив і гарячим збитнем напова. От мерщій і відвернуться один від другого, і, бачиться, і не дивляться; то й, гляди, Василь тільки рукою поведе або головою мотне, то вже Маруся і почервоніла, і вп'ять і ззирнуться меж собою.

Думає сердешна Маруся, що, мабуть, се з очей

їй стало, та й каже собі: піду лишень додому; так думка така нападе: «Он той боярин, що у синім жупані, чи він чи недуж, чи що? То як піду, то щоб він ще гірш не занедужав, і ніхто йому не допоможе; бач, як жалібно дивиться на мене і буцімто й просить: будь ласкава, Марусю, не втікай відсіля! Добре, добре, зостанусь!»

А Василь собі нудить свігом і не зна, на яку ступити. Розчумав трохи, що бояри цягаються, та й дума: «Ке лишень, поцятаюсь я он з тою дівчиною, що сидить смутна, невесела». Тільки сердека протягнув руку, так неначе йому хто шепнув: «Не заньмай її, ще розсердиться; бач, яка вона одягна та пишна! Се, мабуть, міщанка; вона з тобою і говорити не захоче». Поблідніє наш Василь та вп'ять і похмуриться. Далі збиравсь, збиравсь, та як дружечки дужче почали співати, а весільний батько з матір'ю частіш стали горілочкою пошгувать, і піднявсь гомін по хаті, він таки хватив у жменю горіхів та до Марусі: «Чи чіг, чи лишка?» Та як се промовив, так аж трохи не впав із ослона на спину: голова йому закрутилась, в очах потемніло, і нестямивсь овсі.

Та й Марусі ж добре було! Як заговорив до неї Василь, так вона так злякалась, як тогді, як мати на неї розсердилась; а се тільки одним один раз і було на її віку, як, принісши вона від річки плаття, загубила материну хустку, що ще від її покійної

матері, так за те-то на неї мати сердилась, було, і хоч не довго, та вона, крий Боже! — як, було, злякалась. Отже, і тепер так їй було прийшло: якби можна, скрізь землю б провалилась або забігла куди, щоб і не дивитись на сього боярина. Та й що йому казати? Як скажу «нечіт», то він подума, що я чванна і не хочу більш з ним цятатись, а він так, чи смутний, чи сердитий, а тільки жалко на нього дивитись. Скажу «чіт». Що ж? Як стала силоватись, щоб промовить слово, так ні жодною мірою не може сказати: губи злиплись, язик мов дерев'яний, а дух так і захватило. Дивиться, що й Василь з неї очей не спустить, і горіхи у жмені держить, і жде, що вона йому скаже; от їй його жалко стало, на велику силу, та тихесенько, так що ніхто й не чув, промовила: «Чіт!» — та зирнула з ним. І сама вже нестямилась, як узяла з Василевої жмені горіхи, та як схаменулась, як засоромилась!.. Крий Мати Божа!.. Аж ось, на щастя їй, крикнув дружок: «Старости, пани підстарости, благословіте молодих вивести із хати, надвір погуляти!» Тут і усі рушили із-за стола та, хто куди попав, мерщій надвір, дивитися, як будуть танцювати. От і Марусі і Василеві неначе світ піднявся, полегшало на душі, вийшли й вони з хати.

Троїста музика гра, що є духу: риплять скрипки, бряжчать цимбали, а замість баса сам скрипник скрізь зуби гуде та прицмокує. От і

розколихались наші дівчата: вийшла пара, а там друга пішли у дрібушки. Ніжками тупотять, підківками бряжчать, побравшись за рученьки, виворочуються, то вп'ять розійдуться, та як утінки плавно пливуть, тільки головками поводжують; то вп'ять у дрібушки... Вже й потюпались, вже і хусточками утираються, вже б їм і годі, вже і другим хочеться потанцювати... так що ж бо? — музика гра та й гра! Вже одна із дівчат, Одарка Макотрусівна, ледве ноги волочить, піг з неї так і тече, притьмом просить музику: «Та годі-бо, дядьку!.. та перестаньте-бо... ось уже не здужаю!» Та що ж? Музика гра та й гра!.. Далі скрипник закінчав і пити скрипочкою попросив... От дівчатам годі, поклонились музиці і пішли до гурту.

— Ану, горлиці! — гукнув з кучі Денис Деканенко, розтовкав людей кулаччям, потяг до себе з кучі Пазьку Левусівну і став з нею і дожидається, поки почастують музику. Розставив ноги, у боки узявсь, шапка висока, сірих смушків, з червоним сукняним верхом, набік йому похилилась, усами поморгує, на всіх погляда й приговорює: «Отже, узявся танцювати, та, може, і не вмію! Повчитись було у кривого Хоми, що на дерев'янці ходить». Як се почули люди так і зареготались. Кузьма, таки старий Коровай, той і каже: «Оттак! Оттой навчить добре, сам ходячи на одній нозі». А Юхим Перепелиця сміявсь, сміявсь, аж йому сльози

потекли, та й каже: «Отцей не вигада! Ну, вже так!»
А Денис стоїть, неначе і не він, і не всміхнеться.

Напившись горілки, музика і вчистила горлиці. Як же розходивсь наш Денис, так що батечки! Там його морока зна, як то мудро тогді танцював! Як же вдрав навприсядку, так ногами до землі не доторкується, — то поповзе навколішки, то через голову перекинеться, скакне, у долошки плесне, свисне, що аж у вухах залящить, та вп'ять в боки, та тропака-тропака, що аж земля гуде; а там стане викидовати ногами, неначе вони йому повиломлювані; а далі підскачить та вп'ять навприсядку, та около Пазьки так кругом і в'ється та приговорює:

Ой, дівчина-горлиця,
До козака горнеться;
А козак, як орел,
Як побачив, та й вмер...

Добре було Денисові так бришкати без Василя; а той би його заткнув за пояс чи у танцях, чи так у речах або в молодечтві, бо він собі був на те уродливий. Коли, було, озьметься за танці, так і не кажи, що годі: перетанцює яку хоч музику; коли ж підвернеться до дівчат, то вже ні на кого більш і не дивляться, тільки на нього і його одного слухають, а на опрочих плюють; коли ж підсяде до

старіших та стане загинати їм свої балянтраси, так усі, і старі і молоді, сидять та, пороззявлявши роти, слухають хоч до півночі.

Такий-то був наш Василь до сього часу. Тепер же він мов остуджений. Вийшовши з хати, де б то йти до гурту та, взявши дівчину, туди б і собі танцювати; ні, пішов собі, сердека, стороною від людей, схилився на пліг, та й дума: «Що се мені сталось? Таки нічого не чую, нічого й не бачу, тільки одну сю чорняву дівчину! Вона в мене і перед очима, і на думці!.. Чому ж не займу її? Але! Бачиться, і не смію або і боюсь, щоб і не розсердилась... Я як здумаю, що вона на мене мусить розсердитись, і коли підйду до неї, то вона відвернеться від мене і прожене, то від сії думки і світ мені немилий, і сам не знаю, що з собою робити!.. Пішов би й додому, так отгуг неначе прикований. Нудно мені на сее весілля і дивитись; а очей не відведу від тієї хати, що он на приспі сидить моя дівчина та щось з подругою розговорює та, чи мені так вже здається, чи таки справді, що на мене поглядають, може, про мене...»

— Чого так зажурився, Семенович? — сказав йому Левко Цьомкал, підстарший боярин, та й вдарив його по плечах. — На дівчат заглядивсь, чи що? На лиш, потягни люльки, то повеселішаєш, та й ходім танцювать. Бач, які бойкі дівчата з города понаходили.

— Не хочу люльки, — каже Василь, — трохи не вона мені і завадила. Так щось нездорово! Або оце додому утікати, або що? Кінчай тут за мене порядок.

— Цур йому, — каже Левко, — ще погуляймо. Мабуть, чи нема тобі чого з очей? То проходись по вулиці, воно й минеться; або йди, лучче усього, та подивись, як дівчата танцюють. Ну, що вже Кубраківна вдрала, так там вже за всіх. Що за танцюра! Та й дівка, брат, важна! Коли б до осені не втекла, то не мине моїх рук.

Мов лихоманка стрепенула Василя; поблід як полотно та аж руками схопивсь за коляку, щоб не впасти від журби. Він-бо думав, що се його дівчину Левко вихваля; бо, звісно, коли хто котру любить, то й дума, що вона і усім така хороша і люб'язна здається, як і йому. Послухав трохи чмелів, далі схаменувсь і на хитрощі піднявсь, давай його випитувати.

— Ке Кубраківна? — каже. — Чи не та чорнява, що повна шия намиста з хрестами? (Себто Маруся).

— Ні, — каже Левко, — нам до тієї далеко. Моя, он бач, русява, що трошки кирпатенька, у світі та рушником підперезана.

Полегшало нашому Василеві; аж здохнув; і очиці як ясочки заграли, як почув, що не його дівчину Левко любить. Тепер йому дарма і

Кубраківна, чи тут вона, чи де, а давай мерщій допитуватись про свою та й каже Левкові:

— А то про яку ти кажеш, що до неї тобі далеко? Хіба тут є попівна або прикажчиківна?

— Ні, — каже Левко, — тут усе наші рівні; а я кажу про нашу Марусю.

— А що ж то за Маруся? — спитавсь Василь та й очі понурив у землю, буцім йому і дарма, а у самого не тільки що вуха, та що то, усяка жилочка неначе слуха; а він, сердешний, і дух притаїв, і боїться, щоб ні жодного словечка не прослухати, що йому буде Левко розказовати.

От і почав йому Левко про Марусю казати усе, що знав: і чия вона дочка, і який її батько багатий, і як він свою дочку кохає; а далі й про Марусину натуру: як вона усіх жахається, що ніхто її не бачив не тільки щоб на вечорницях або у колядці, та й на вулицю, і на Купала, і ні на які ігри не ходить; чи така вже собі пишна або, може, несмілива; а що роботяща! і на батька, і на матір, і на себе пряде, шиє, миє, і сама усе одна, без наньмички, і варить, і пече; а мати сидить, ручки склавши.

Не пішла ж і Маруся до танців, а сіла собі, сумуючи, на приспі біля хати та ті горішки, що узяла у Василя, усе у жмені перемина та назирцем за Василем погляда. Що ж у неї на думці, того й сама не розбере. То часом стане їй весело, так, що зараз бігла б до матері та й приголубилась би до неї,

то вп'ять засумує, і слівоньки хусточкою обітре, і бажа батенька, щоб розвів її тугу; то всміхнеться, то засоромиться; і дума, щоб то й додому іти (так було попереду усе робила: чи посидить, чи не посидить на весіллі з дружками, та мерщій і додому), та як розглядить, що треба побіля Василя іти, та й передума. А сього вона й сама не знала, що в неї на думці було: «Коли б оттой парубок прийшов та поговорив би зо мною, то неначе б мені на душі легше стало». Як же тільки подумала об сім, та як засоромиться! Почервоніла, як калина, закрилась рученьками і голову похилила.

Отто й прийшла до неї Олена Кубраківна, перетанцювавши, та й сіла біля неї віддихати.

— Чого ти, Марусю, так сидиш? Чи плачеш, чи що?

— Ні, не плачу, — каже Маруся; і говорити б то, і замішалась, що й не знає, що й казати. — Отсе їм, — каже, — мочені кисллиці, та було подавилась. А ти чого так засапалась?

— Та перетанцювалась собі на лихо, — каже Олена. — Як попав мене он той боярин, так усе крутив, крутив, поворочував мене, поворочував, а тут ще, на лихо, музика не перестає; так не тільки ноги, та й руки болять, і голова крутиться. Та вже ж і танцюра! У нас такого і на усій слободі нема. Я казала своїм хлопцям, щоб приводили його до нас на вулицю.

От Маруся трошки й зрадувалась, що, може, Олена зна того парубка, що їй так у душу запав, бо й вона на свій пай думала, що вже краще її парубка і на світі нема і що се його вона так вихваля. От і давай про нього випитовать:

— А який же боярин, чи не старший?

— І вже старший, — забормотала Олена, — сидить собі як понура, ні на кого і не дивиться і дівчат ні котрої не заньме. Нехай лишень сядуть за стіл, вже не я буду, щоб не приспівала йому:

Старший боярин — як болван:

Витріщив очі, як баран.

Обручами голова збита,

Мочулою свитка зшита,

Личком підперезався,

У бояри прибрався.

От як йому приспівую. Нехай зна і наших дівчат. Він, може, дума, що селяни не вміють танцювати? Ну-ну! Ще його батька навчать.

— А може, він і не вміє? — спитала Маруся, а сама закривалась рукою, щоб не бачила Олена, як вона від сього соромиться.

— Хто? Василь не вміє? — аж скрикнула Олена.

— Та я й не знаю, чи він Василь, чи він хто; і чи він вміє танцювати, чи не вміє, я не знаю; та й

його зовсім не знаю.

Сказавши сеє, Маруся і схаменулась, щоб не замовчала Олена про нього розказувати; бо їй кріпко хотілось знати, хто він і відкіля; і тільки що хотіла випитати, аж тут Олену розносило з своїм боярином: давай вп'ять жаліться, як він їй руки повикручував, як її вморив, і се і те, і довго усе про нього говорила.

Довго слухала Маруся і не знала, як Олену і спинити, бо та радесенька була хоч до вечора товкти про свого боярина. Далі, буцімто не второпала, про кого вона розказує, та й каже:

— Приспівай же йому вже добре, та добре.

— Та се не йому! Хіба не чуєш? — крикнула до неї Олена. — Се я Василеві хочу приспівати.

— Та що там за Василь тобі дався? — каже Маруся. (А се вже у дівчат така натура, що котра якого парубка полюбить, то знарошне стане корити, щоб другі його похваляли). — От, не видала твого Василя, — каже, — відкіля він тут узявсь? І з якої слободи забрів сюди?

— Але! Мабуть, чи не з слободи! Він з города, він свитник, коли чула. Та що вже за завзятий! Вже де появиться, то усі дівчата коло нього. І танцювати, і жартовати, не узяв його біс. Та й красивий же! Бач, як вихиляється, за тин держачись! Спи́на так і гнеться, неначе молодий ясенюк, а з виду як намальований: очі йому як

зірочки, а патли так і мотаються: бач, по-купечеському...

— Мабуть, ти його любиш, так тим і хвалиш, — ледве промовила Маруся, ховаючи очі у рукав, а сама як на вогні горіла від Олениних розказів.

— Потурай, що люблю! Пожалуй би, любила, так він на таких і не подивиться. Кажуть, що його хазяїн та хоче його у прийма узяти, а дочка красива та й красива і дуже багата. Він і сам ма копійчину: адже ти бачила, що й за шапку та викинув аж гривеника; оттак і усюди він робить. Вже якби не було...

Тут підбіг Денис та й потяг Олену до танцю за рукав. Вже вона його і лаяла, і кулаччям у спину товкмачила, так нічого і не зробила: потяг та й потяг. А їй пильно хотілось з Марусею посидіти та про парубків наговоритися.

Зосталася Маруся сама. Узяли її думки та гадки: а як згадала, що Олена казала, що його хазяїн та бере його у прийма і що віддає дочку і красиву, і багату, та й зажурилась! Схилила головоньку на білу ручку, а слізеньки з очиць так і капотять! От обтерла їх хусточкою, закрилася рученькою та й дума: «Ох, лихо мені тяжке! Лучче б я його не бачила!.. Як-то мені його забувати? Тим-то городянські дівчата... у них і парубки свої, не такі, як у нас, що ні на що і дивитись... Піду швидше

додому (а сама ні з місця), стану поратись, робити, то, може, й забуду! Так-то й забуду! Ох, доленько моя лихая!.. Тепер сих горішків ніде не подіваю, так при собі й носитиму, більш ні на що, тільки на пам'ять. Хоч би на сміх вони мені сказали...» Та, сеє думавши, потрясла у жмені горішки та голосно й промовила: «Чи він мене любить? Чіг чи лишка?»

— Чіг! і любить тебе від щирого серця! — обізвась Василь, що вже давно стояв біля неї і дививсь на її смуту, та не знав, як зайняти.

— Ох, мені лишенько! — скрикнула Маруся і стрепенулась, як тая рибонька, ускочивши ув ятір. — Хто такий? Про кого ви говорите? — пита й сама не зна, для чого і об чім.

— Той тебе любить... про кого... ти думала... — казав Василь, задихаючись від несмілості і з ляку, як почув, що вона ма когось на думці.

— Та я... ні про кого... не думала... я так... — сказала бідна дівка та й злякалася гріха, що зроду вперше збрехала; а опісля й каже. — Хто б то мене й полюбив?..

— Марусю, Марусю! — каже Василь, тяжко, від серця здохнувши; та й вп'ять насилу дух перевів і каже: — Я знаю такого...

— Марусю, Марусю! А ходи-ке сюди! — так кликнула її та ж Олена. Маруся ні жива ні мертва! Злякалась того, що Василь став з нею говорити, та

ще так голосно; а тут ще й то, що Олена бачить, що вона з чужим парубком розговорює, а опісля і сміятиметься їй; а що найбільш те їй було страшно і жалко, і ніби досадно, що Василь каже про когось другого, що її любить; а їй би хотілось, щоб він їй сказав, що він сам її любить. От як злякалась, скочила з місця та й не може і ступити: а Олена знай її кличе: «Та йди сюди, ось-осьде я». А Василь теж став як укопаний і не знає більш, що й казати. На думці б то й багато дечого є, так язик не слуха, не пошевельнеш його; а тут ще, на біду, підслухав, що Маруся об комусь вже думає і що йому нічого тут убиватися; а тут ще Олена збила його з товку... От і стоять вони обоє, сердешні, і не знають, на яку ступити, і чи йти їм куди, чи що робити?

Вже сама Олена прийшла до Марусі й питається: чи вона тутечки довго буде?

— Ні, — каже Маруся, — уже мені пора додому. Нічого більш тут дождитись. — Та, сее кажучи, так важко здохнула, що крий мати божа!

— І я отсе йду додому, — каже їй Олена, — мати прислала за мною. Чи знаєш що? Ходім завтра укупі на місто; мати казала дещо купувати, так ходім зо мною; ти таки усе краще знаєш.

— Добре, ходім. Моя матуся щось нездужає, так що нам треба, я й куплю; заходь тільки за мною, — сказала їй Маруся.

— Зайду, зайду. Жди мене до сход сонця.

Ходім же тепер укупі додому та в перекупки купим кисличок.

От подруженьки, побравшись за руки, і пішли собі.

Зоставсь Василь і стоїть сам не свій. По його думці, він, бачиться, закинув Марусі надогад, що се він її любить, і дума: «Коли б вона не мала кого на приметі та щоб його хоч трохи любила, то більш би йому нічого і не треба; не хотів би ні грошей, ні панства. Так-бо почервоніла, як я їй став закидати, що її полюбив, і очиці опустила у землю, а рученятами усе хусточку крутила, вже, вірно, з серця; а як пішла за Оленою, то не тільки йому і словця не сказала, та і не глянула на нього».

Сумувавши, пішов він назирцем за Марусею і бачив, що вона аж поки ввійшла у другу вулицю, то аж тричі оглядалась, — а чого? Хто її зна! Дівчачу натуру трудно розгадати, бо вони часто буцімто і не люблять, хто їх займає, і буцімто й сердяться, а там собі, нишком, так його люблять, що й сказати не можна! Та таки і тії правди нігде діти, що інша дівочка, ще молоденька, що зроду вперше побачить такого парубка, що їй прийде по серцю, то й сама себе не розгада, що з нею діється. На думці, так би на нього усе і дивилась би, і говорила б усе з ним з одним, і сіла б біля нього, та чогось-то усе стидно; хоч ні душі нема близько, а їй здається, буцімто усі люди так на неї і дивляться: або хоч і не дивляться,

так по очам пізнають, що вона з парубком говорила. Оттим-то така і жахається, і втікає, ні слова не сказавши парубкові, що залицяється до неї; як же відбіжить від нього, то й сама жалкує, та ба! вже не можна діла поправити! Добре ж, коли парубок не розсердиться та ще удруге стане ляси підпускати, так ще не зовсім біда; а як же подума: «Лихо її матері, яка пишна! Цур їй!» — та й підвернеться до другої, так тогді вже зовсім лихо! І сумує, сердешна, і нишком поплаче, та притьмом нічого робить! І вже ж самій його не заньмати, щоб не сказав: «Сама, каже, на шию вішається».

Смутна прийшла додому наша Маруся, та тільки не об тім. Вона думала, що Василь її не любить, а коли б любив, то зараз прямо й сказав би, а то про когось другого казав, а об собі ні півслова. «Та й Олена ж казала, що хазяїн бере його у прийма, та се вже певно, що він любить хазяйську дочку. Та як її і не любить? Вона собі городянка, міщанка, та, кажуть, хороша та й хороша! А, думаю, як убереться, так намиста ще більш, чим у мене; а скриня з добром мала? Та ще, думаю, і не одна; там, може, такі великі, та розмальовані, та на колесах; а подушок, подушок! так, може, під саму стелю... Так куди вже йому до мене! Він на таких і не подивиться». Ось так думала Маруся, прийшовши додому і сівши у хаті на лаві.

Дивилася стара Настя, мати її, лежачи на полу

та стогнучи від недуги, що дочка її сидить смутна і невесела, і нічого про весілля не розказує, і за діло не приймається; дивилася довго, а далі стала питати:

— Чого ти, доню, така невесела, мов у воду опущена? Чи не занедужала, нехай Бог боронить? Гляди лиш, як ще й ти звалишся, що батько з нами буде робити? Кажі-бо, що в тебе болить?

— Нічого, мамо! — каже Маруся.

— Чи не порвала намиста, жартуючи на весіллі? — пита Настя.

— Ні, мамо!

— Чи не зобидив тебе хто? То батькові скажи, він зараз уступиться.

— Ні, мамо.

— Так коли ж нема нічого, так чого так сидіти? Ішла б по воду: пора наставляти вечеряти.

— Зараз, мамо! — сказала Маруся, а сама ні з місця.

Дожидала мати, дожидала, далі вп'ять за неї: і уговорювала її, а далі і сварилась на неї; так вже насилу та на превелику силу розколихала її, що вона роздяглась і, не поховавши гаразд ні скиндячок, ні намиста і ніякої одежі, узяла кошик, щоб то ув огороді зілля нарвати, та замість огорода пішла до криниці по воду, неначе з відрами; іде і байдуже; та вже як прийшла до криниці і як стали над нею люди там сміятись, так вона тогді

схаменулась і мерщій додому. Що ж? І додому вернувшись, не лучча була; затопила у печі і приставля горшки порожні; замість пшона, щоб замняти борщ, вона сіль тре у макортеті та підлива борщу... І що ні озьме, до чого не кинеться, усе не так, усе не до шмиги, так що і старий Наум, вернувшись додому і дивлячись на таке її порання, аж сам дивовавсь.

Сяк-так віддавши вечерю, Маруся пішла до коров, а Настя стала журитися і каже Наумові:

— Ох, мені лишенько тяжке! Шо ж отсе з Марусею діється? Каже — зовсім здорова, а за що не приньметься, що не почне робити, усе не до ладу, усе не так, як треба. Та чогось собі чи журиться, чи що? Нехай Бог боронить, чи не з очей їй сталось?

— У вас, у жінок, усе з очей, — заворчав Наум. — Чи дитина змерзла на холоді, чи дитині душно в хаті, ви кажете: з очей; голодна, їсти просить — з очей; наївшись, не хоче — і то з очей; чи засміялась, чи зажурилась, чи сіла, чи встала — усе з очей, усе про все у вас очі. А що очі можуть зробити? Нічого; дивляться собі на світ божий, та й годі. Рукою чоловікові біду зробиш, а язиком ще й гіршу, а очі нічому непривинні.

— А чому ж баби, котрі знають, та й злизують і шепчуть? Якби воно нічого, то нічого б і не робили, а то...

— На те шепчуть і злизують, щоб таких дурників дурити, як ти і прочіі. Потурай тільки їм: вони, пожалуй, раді, щоб тобі за все, про все шептати, аби б грошки лупити. А хто що може чоловікові зробити, опріч Бога милосердного? Він нашле біду, він і помилує; тільки молись і його одного знай; а з тою бісовщиною, з ворожками та знахурами не водись. Помолись, Насте, хоч лежачи, Богу, коли не здужаєш підвестись; і я таки помолюсь, то й гляди, що Маруся наша завтра зовсім здорова буде. Мовчи ж, он вона іде.

Маруся, зовсім упоравшись і поприбиравши, розпитовала матір, чого треба на місті купити, і узяла у батька скільки треба грошей, послалась на лаві, помолилась Богу і зверх усього ударила три поклони, щоб вже більш не думати про Василя. Її так батько вчив: «Коли, — каже, — тобі чого треба або журба тебе озьме, зараз до Бога. Вдар три поклони й проси, об чому тобі нужда, і жди певно від нього милості. Він наш отець, він зна, що кому і у якое урем'я послать».

От з такою думкою лягла Маруся. Так що ж? І сон її не бере. Те й діло, що дума... та не об Василеві, де то вже! Вона його і знати не хоче... Та й нащо їй він... «Він досі вже посватаний; адже і хусточка у нього, що з кишені виньмав, то не хлоп'яча, а притьмом дівоча, і вже, вірно, вона йому подаровала... та він же невеселий на весіллі був...

отто, мабуть, скучав за своєю голубкою... та ще щоб я об ньому думала? Як би не так! Він собі і сидів, неначе один у лісі, ні на кого і не дививсь...» Далі здохнула і дума: «І мене заняв тими горіхами, аби б то вже так!.. Ні, Василю, не нашим дівчатам об тобі думати, у тебе є своя... От уже любить її, думаю?.. Бачиться, усе об ній так і думав, бо ув очах так і видко були слізюньки... тепер вже вони досі укупочці... і вона вже, вірно, цілує його у тії оченьки, що як блискавка як загляне, так і сяє... от вже не цілує вона їх!.. Того ж то він по ній мав плакати... Чого ж я отсе плачу?.. Ох, горечко мені тяжке!.. Коли б, було, знала, не ходила б на те весілля!.. Нащо було розпитовати Олену про нього! Та дарма; я вже зовсім про нього і не думаю... та й він же про мене теж. Може, він думав, що... теє-то... я б то... що, каже: я знаю такого, що тебе любить, а йому б то вже не можна, що вже він посватаний... Бог з тобою! Нехай тобі Бог помага! І оженися, і любися... Та чого ж я усе плачу?.. От того і туга така, що зачим я на те весілля ходила... Тепер засну вже... Завтра чим світ устану, піду на торг та й розіб'ю свою тугу. Коли ж з ним зострічусь на місті, то буцім його і не знаю, і не буду на нього і дивитись... А вже він, вірно, з нею ходитиме по базару та дещо купуватимуть... бо, мабуть, і весілля швидко буде... То-то вже він буде рад, як ожениться!.. А вона?.. Чого ж я заливаюсь

слівоньками?.. Ох, бідонька моя!.. Ох, горечко моє!
Чого-таки я на те весілля ходила?..»

От так-то бідна Маруся, не хотівши і споминати про Василя, тільки об нім одним і думала, і хоч би тобі на часиночку очицями звела; плакала та журилась цілісіньку ніч. А й довга ніч у нас на клечальній неділі? Вечірня зоря ще не погасне, а світова вже й заньмається; блисне Віз,¹² та вже докотившись до сход сонця.

От і тепер. Тільки що зірочки засяли у Бога милосердного на небесах, тільки що розсвітились; та й то не зовсім ясно, а неначе скрізь серпанок... Соловейко стих біля своєї самочки, щоб виспалась хорошенько, не жахаючись; вітерець заснув, і гілочки по садках, дрімаючи, ледве-ледве колишуться; тільки й чути, що через греблю на лотоках водиця цідиться і мов хто нищечком казку каже, що так і дрімається, а то усюди тихесенько... Аж ось — недовго: зірочка покотилась... далі друга... третя — і поховались у синьому небі, мов у море канули; а прощаючись з землею, трошки сплакнули... от від їх слівоньок пала роса на землю. Канула її крапелька, зашелестіла у аері — і прокинувся вітерець та й поколихав тихенько гілочки по садкам та по ліскам... От і попрокидались птичі самочки, лупнули очицями,

¹² Віз — сузір'я Великої Ведмедиці.

зацмокали носиками... тут зараз їх самчики, що біля них дрімали, попробуркувались і з радощів — що настає вп'ять божий день і вони будуть з своїми самочками лігати, гратись, любитись і що, може, яка і яєчко знесе — з таких-то радощів заспівали своїх пісеньок, що рано й вечір хвалять Господа небесного, Отця милосердного як чоловікові, так усякому звірю, птиці та й самій манюсінській комашечці, що й оком не вздриш. А не хто уже виспівувать, як соловейко! Защебетав, залящав, зачиркав, засвистав, затріщав... то стихне, ніби пошепче своїй самочці, як її любить, а вона йому, мабуть, скаже, що й вона його любить і похваля його пісеньки, то з радощів і гукне на увесь садок... а як проміж того ще й носичками поцілуються... тут він вже і нестямиться... зажмуриться, защебече, затерчить, що аж неначе охрипне, та знову ще дужче лясне. Задрібоче, що аж дух йому запирається... Та усе ж то так гарно, так гарно, що розказати не можна, а на душі весело!

От на березах і листя зашупотіли промеж себе, що й вони, по ласці божій, будуть красоватись на ясному сонечку. Схаменулась травонька, як скропила її небесна росочка; піднялись стебелинки, розпукались цвіточки і, порозівавши рігочки свої, надихали на усю долину таким запахом, що, почувши його, забудеш про усе і тільки, здихнувши, подумаєш: «Боже милосердний! Отець

наш небесний! І усе се, що тільки є на землі, у воді, під небесами, се усе ти тільки по єдиному милосердію своєму для чоловіка сотворив єси? А він, сеє мізернеє созданіє, ся билина, ся пиль і порошина, чи він же тобі благодарить? І як?.. О Боже праведний! Буди і усеґда милостив нам, грішним!..» Більш сього не вміємо що і сказать!..

От і рідесенький туманець пав на річеньку, мов парубок приголубивсь до дівчиноньки і укупі з нею побігли ховатись меж крутими берегами. Далі і хмарочки стали розходитись, порідшали і стали звертатись купками, мов клубочки, розступатись, щоб дати дорогу для якогось пишного, важного гостя, ніби царя якого, діючого добро усьому миру, і покотились геть-геть за кругії гори, щоб тільки відтіля дивитися на те, що тут буде! Ось і зачервоніло на тій дорозі, де йому треба йти, і розіслалось мов сукно, як кармазин красне; далі неначе срібні цвітки по ньому хто посипав; а тут і увесь путь став мов золотим піском по червоному полю посипаний... Зазолотились і верхів'я дерева по лісам... і ось золотий по них пісок сиплеться по дереву нижче, усе нижче... нижче... Усе стихло... Чогось жде!.. Стало винирять з-за землі... що? І світ, і огонь, і краса... І вже і на крайок його не можна зирнути оком, що ж буде, як усе явиться миру?.. І золоті промені від нього обсипали усю землю, і самії небеса стали ніби краще. Усе

мовчить, жажда, щоб швидше явилася у повноті краса миру!.. Ідеть... викотилось зовсім... озирнуло землю і... неначе повелівало: «Хваліте Господа, що створив і мене, і вас, і кожний день посила мене давати усьому миру світ і усякому диханню жисть...» Тут знова пташечки, неначе по чиєму наученню защебетали, усе мов знова ожило, чоловік знов прийнявсь за діло своє... і що то: увесь мир ізрадовався!..

Ось вийшов і Василь із садка. Він добре чув, що Маруся з Оленою змовились укупі йти на місто, так він і не пішов вже додому у город, а у тім же селі, від города верстов з чотири, скитався усю ніч, і як стало свігати, то він вже і беріг їх. Визиравши із садочка, побачив, що дві дівчини геть-геть відстали від прочого народу, тихенько ідуть собі і розговорюють; він зараз відгадав, що хто то йде, бо серце у нього тьохнуло й подало звістку; ото він і пішов буцімто у город, тихою ступою, похиливши голову, мов задумався; а у самого аж жижки трусяться, і дух йому захватує від радощів, що ще побачить Марусю і поговорить з нею.

От ідуть дівчата; Олена, як та сорока, скрегоче, що на ум збрече, а Маруся буцімто і слуха, та усе про своє гада... аж зирк!.. і пізнала свого Василя!.. Руки й ноги затрусилися, у животі похолонуло, і дух зайнявсь, і сама ні з місця.

— Та йди-бо швидше! — крикнула на неї Олена. — Чого ти зопиняєшся? І так опізнались.

— Та хто його зна, чи спіткнулась чи що, — каже Маруся, сама ж ні з місця, хоч так би і летіла до Василя, як та голубка до голуба; бо вже й забула, що, мабуть, він не її любить, що він вже посватаний на хазяйській дочці... усе забула, а тільки того й бажа, щоб бути укупці з своїм Василечком.

От як почув Василь, що дівчата вже за ним гомонять, озирнувся до них, зняв шапочку, поклонився і каже:

— Добридень, дівчата. Боже вам помагай!

— Спасибі! Нехай і вам Бог помага! — казали йому ув один голос дівчата.

От їм і каже Василь:

— Чи не бігла проти вас яка собака?

— Цур їй, пек від нас! — каже Олена. — Ми її не бачили; хіба де біга?

— Ось тутечки тільки перед вами кидалась на людей, — казав Василь, — то проженуть її, а вона відтіля забіжить, та й не знаєш, відкіля її стерегись. Та така сердита, на усіх так і кидається. Так я отсе виломив собі коляку та йду і озираюсь.

— Ох, лишенько, я її боюсь! Вернімось, Марусю! — каже Олена.

— Не бійтесь, дівчатка; адже ви у город і я у город; то я з вами буду йти, а коли набіжить, то вас обороню.

— От за се спасибі! Тепер нам, Марусю, не страшно, — сказала Олена, а сама радісінька була, що з парубком буде йти усю дорогу. Оттак і пішли собі укупці.

Зовсім же то наш Василь збрехав, що будто там бігла яка б то собака. Се він знарошне їх налякав, щоб вони припросили його проводити їх і щоб не церемонилися з ним йти.

Ось як йдуть, і Василь їх попереджа — звісно вже, молодецька походка проти дівчачої — та й піджида їх; от Маруся збиралася, як би то з ним заговорити, а далі й каже:

— Бачите, як ми тихенько йдемо і ви нас піджидаєте. Може, ми вам боронимо?

— А чим? — каже Василь.

А Маруся каже:

— Тим, що, може, вам... пильно треба у городі бути? Може, вас хазя... хазяїн жде? — Себто надогад буряків, щоб випитати його, чи не скаже чого про хазяйську дочку.

— І вже мені тепер город! Забув про його і думати, — сказав Василь, а далі, тяжко здохнувши, і каже: — Одно в мене на думці: коли б то Бог поміг! Тільки за тим і піду до хазяїна, щоб...

— А чому ви учора на весіллі не танцювали? — перебила йому Олена та й почала з ним пащековати. Він їй слово нехотя чи скаже, чи не скаже, а вона йому десять: та так і стриже, так і

стриже, та вигадує, та докладає, та придирається, що вже Василь ніяким побитом і не відчепиться від неї.

А сердешна ж то Маруся зачепила було Василя, — тепер і сама не рада. Вже ж тепер він, не таючись, сказав, що у нього щось є на думці і що за тим тільки і йде до хазяїна. Се вже, певно, щоб домовитися об сватанні на його дочці.

От у таких думках та гадках йде не йде, і ноги не служать; і сердиться на себе, чого вона на торг пішла; сердиться на Василя, чого він їм назустріч попався, і вже мов засватаний, а з чужими дівчатами ходитиме по базару; сердиться і на Олену, чого вона така весела, чого так з засватаним парубком пащекує; сердиться на усіх і за все, а сама не зна на кого і за що.

От прийшли у город, походили по базару; Олена зараз скупила усе, що треба їй було, а Маруся тільки ходить за нею та світом нудить і усе нападається на Олену, що притьмом пора додому. А Василь усе з ними ходить та — як той міхоноша у колядці — носить Марусин кошик та склада, що Олена купує. Далі осміливсь якось-то спитати Марусю (бо, бачивши, що вона усю дорогу мовчала, думав, певно, що вона на нього сердиться) та й пита:

— А ти, Марусю, чом нічого не купуєш?

— Та мені небагацько... дечого й

купувати... — каже Маруся та й відвернулася від нього, щоб не дивитись на чужого жениха, — тільки й треба купити матері... кресало на люльку... а батькові... ниток красних... на мережки до хусток... та яловичини... на Петрівку.

Оттак наварнякала наша Маруся, що трохи й сам Василь їй у вічі не насміявсь; ще то добре, що не чула сього Олена торгуючи у перекупки шпильки.

Василь тільки собі тихесенько усміхнувсь, бо догадавсь, що щось не так воно є, та й узявсь, що треба було Марусі, купити. Покупивши і поскладавши у кошик усе докупи, каже:

— Вже ж як хочете, дівчатка, а я вас опроводжу аж додому, щоб оборонити вас від собаки; та й мені таки у вашім селі є до чоловіка діло.

Оп'ять-таки Василь збрехав: не було йому ніякого діла ні до якого чоловіка, а хотілось йому... та побачимо, що буде дальш.

От і пішли вони собі вп'ять укупці з города. Тільки що вийшли з улиць на степок, от Олена як крикне:

— Ох, я дурна та божевільна! Забула зайти до шевця по батькові чоботи. Що тут мені на світі робити?

Потолковавшись, порадились, щоб Олена сама вернулася у город за чоботами, затим що

недалеко і у вулицях не страшно, а Василь щоб зостався біля Марусі і щоб тут же дожидали Олени, а вона мусила швиденько вернутись.

От як zostалися удвох Василь з Марусею, то й посідали собі на горбику; зараз Василь їй і каже:

— Марусю, хоч ти розсердишся на мене, хоч проженеш від себе, хоч не звелиш ніколи на очі попадатись, а я таки тобі тепер договорю, що учора хотів сказати...

— Що там таке? — спиталась Маруся, а сама злякалася так, що не можна й розказати, а сама не зна чого.

— Марусю! Чи я ж один був такий на світі, щоб, побачивши тебе, не полюбив щиро? Люблю тебе, Марусенько, усім серцем моїм, люблю тебе більш усього на світі!.. Не сердься на мене, не відворочуйся, не затуляй очиць твоїх білою рученькою; дай її мені сюди, нехай пригорну її до свого серденька, та тогді хоч і вмру, коли тобі невгодна щирая моя любов!.. Що ж ти мовчиш? Чом не глянеш на мене?.. Промов до мене хоч півсловечка; скажи, що ти не сердишся за мою любов. Роззнавай мене, розпитуй про мене, може-таки про мене що-небудь і добре почувеш.

Тільки що став так Василь говорити, то Маруся і нестямилась; серденько в неї так і б'ється, а сама, як у лихоманці, так і труситься; боїться і сама не зна чого; коли б земля розступилася, так би

вона і кинулась туди та й... Василя потягнула б за собою; коли б їй крила, полетіла б на край світу... та не сама, а усе б таки з Василем. Що ж їй робити? Земля не розступається, крил у неї нема, ноги неначе не її, одну руку вхватив Василь та й держить біля свого серця, а воно так же колотиться, як і в неї; очима зовсім світу не бачить, а ще таки другою рукою закрила їх та й питається Василя так тихесенько, що й сама гаразд не чула:

— Аджэ ж ти просватаний?

— Ні, Марусю, ні на кому я не сватаний і ні об одній дівчині до сієї пори і не думав. Побачивши тебе учора, світ мені повернувся; без тебе не хочу жити, та бачу й сам, що не можна мені без тебе й дихати. Та й где я найду краще тебе?

— А хазяйська дочка? Аджэ він тебе бере у прийма? — сказала Маруся вже трошки сміліш, бо на серці їй не так вже важко стало.

— Не тільки хазяйська дочка, та хоч би королівна, хоч княгиня, та хоч би і сама охвицерівна, — не подивлюсь ні на кого, усіх презрю для тебе. Одна моя втіха, одно моє щастя, коли ти мене будеш хоч трошечки любити! Розпитай про мене; цілий год ждатиму, тільки...

— Е, годі!.. Так довго-бо...

— Скільки хоч, що хоч роби зо мною, тільки не проганяй мене від себе, не сердься...

— Та я й не серджусь...

— Чого ж ти закриваєшся, чого відвертаєшся від мене! Може, любиш кого другого? Кажи, не соромся; нехай я се сам почую від тебе та й піду світ за очима!

— Ні-бо... я другого не люблю...

— Так зглянь же на мене, не закривайся!

— Але! Ще б і не закриватись... Мені-бо стидно.

— Чого ж тобі стидно, скажи? Тут нема нічого, що я кажу...

— А то ж і не стидно сказати... що я тебе... люблю? Нізачо у світі не скажу... — та, сеє сказавши, як заплаче гірко і стала його прохати: — Василечку, голубчику, соколику мій! Не випитуй же в мене, чи люблю я тебе; я сього тобі зроду не скажу, щоб ти не посміявся надо мною... Я й сама не знаю, що зо мною сталося: я ще нікого не любила, нікого не хотіла любити, цуралася парубків, а як побачила тебе, світ мені незмилився, усім я нудила, усюди я скучала; а як сказали, що ти просватаний, так я й сама не знала, що й робити.

— Марусенько, моя лебідочко, зірочко моя, рибочко, перепілочко! — приговорював Василь, обнімаючи свою Марусю. — Я ж землі під собою не чую — я мов у раю! Чи не сплю лишень я?.. Так се правда, що ти любиш мене, Марусенько? Скажи мені, правда?

— Не скажу, Василечку, ей-богу, не скажу!

— Чом же не хочеш завірити об моїм щасті?

— Стидно-бо.

— Марусю, отже поцілую, коли не скажеш.

— Та хоч десять раз цілуй, аби не я тебе; а усе-таки не скажу...

— Оттак же... оттак... оттак же!.. — приговорював Василь, цілуючи її раз по п'ять, не віддихаючи, та вп'ять знову за те ж... та аж вже не зміг і слова промовити... А Маруся лежить у нього на руках і сама себе не тямить, чи вона у раю, чи вона де? Так їй хороше було! Хоче щось сказати — і слова не промовить; хоче від нього вирватися, так неначе прикована до Василевої шиї; хоче заплющитись, так очі проти її волі так і зазирають у Василеві очі, що, як угілля на вогні, палають; хоче від нього відвернутись, а й сама не зна, як горнеться до нього... А він?.. Він тільки розгляда її, неначе їсть її очима; забув увесь світ; хоч би йому тут з пушок палити, хоч би хто його не кликав, — нічим би не вважив, тільки що розгляда свою Марусеньку, держачи її на своїх руках.

Далі схаменулась вона, здохнула тяжко і скрізь сльози сказала:

— Василечку, що це зо мною сталось? Нічого не тямлю, не знаю сама себе; тільки у мене й на думці, що ти мене любиш, що ти мій... та більш мені нічого і не треба!.. Боюсь тільки, чи нема мені за те гріха?

— За що, моя Марусенько? — сказав Василь, пригорнувши її до свого серденька, і поцілював широко.

— Ох, не цілуй мене, мій сизий голубоньку! Мені усе здається, що гріх нам за се... Боюсь прогнівити Бога!

— Так я ж тобі, моя Марусенько, тим же Богом божуся, що нема у сьому ніякого гріха. Він повелів бути мужу й жоні; заповідав, щоб вони любили один одного і щоб до смерті не розлучалися. Тепер ми любимося; дасть Бог, сполним святий закон, тоді не розлучимося на вік наш, а до того часу як зійдемося, нам можна без гріха і любитися, і голубитися...

— А не дай Боже, як... — сказала Маруся та й притулилася до Василевого плеча; і не доказала, і боїться зглянути на нього.

— Не доведи до того Боже! — аж скрикнув Василь і аж злякався, подумавши, про що Маруся йому тільки нагадовати стала. — Буду, — каже, — тебе, моя зозуленько, як ока берегти. Ніяка скверная, бісовська думка і на серці не буде. Не бійсь мене; я знаю Бога небесного! Він покара за зле діло, усе рівно, що за душогубство. Не бійся, кажу, мене; і коли б вже й так прийшлося, щоб ти стала забувати і Бога, і стид людський, то я тебе обережу, як братик сестрицю...

— Братику мій милесенький! — скрикнула

Маруся і обняла його рученятами; довго дивилася йому у вічі, як тая ясочка, а далі й каже: — Тепер я сама тебе поцілую аж тричі, бо знаю, що й в тебе на думці нема ніякого худа. — Та й припала йому на плече, зазираючи йому у вічі, та так пильно, ніби той баранчик, що його хочуть різати, а він жалібно дивиться, так і вона зирнула на Василя, а сльозинка, неначе тая росочка на цвіточку, так у неї в очицях засяла; та так жалібно, як тая сопілочка заграла, так вона його спитала: — Як же ти мене після сього покинеш?

— Не говори мені сього, Маню! І не думай об сім, моя кришечко! Гріх божитись, а я от смертельною клятвою побожуся, коли мені не віриш...

— Вірю, вірю, мій соколику, мій лебедику! І що б ти мені не сказав, усьому вірити буду...

Багато розказовати, що там Василь з Марусею розмовляли; забули про увесь світ, і де вони є, і що кругом них, і якби не гукнула ще здалека на них Олена, то б, підкравшись тихенько, бачила б усе, як вони поговорють-поговорють та й знова цілуються. Як же почули Олену, так зараз і розрізнилися, неначе і не вони: Василь став, буцім мала дитина, пісочком пересипатись, а Маруся тут же знайшла черепочки та давай у креймахи грати, а самі і не ззирнуться меж собою.

От пішли усі укупі додому. Олена подумала:

«Що се сталося з нашою Марусею? Ніколи не була вона така весела і говорлива, та ще з парубком, що, було, їх жахається, як не знать чого, а тепер сама заговорює, жартує, вигадує і знай сміється з Василем, а мене буцім і нема з нею. Уранці, як ішли, так пари з уст не пустила, а тепер не замовчить ні на часинку; уранці насилу йшла і на мене нападалась, чого я спішу, а тут поперед усіх біжить, землі під собою не чує та знай кида на Василя то пісочком, то скіпочками, а він її ловить, а піймавши... аж руки крутить. Се щось недаром! Тривай лишень ти, смирна, що нас, було, за іграшки з парубками кориш; я тобі віддячу...»

Стали доходити до села, от Василь і каже:

— Тепер же прощайте, дівчатка. Мені так весело було з вами; спасибі вам і дуже спасибі за все, за все, за все. Не знаю, коли то з вами побачусь? (А у Марусі аж слізоньки покотились; обтерла швидше хусточкою, щоб Олена не бачила, та й стала буцімто пісеньку мугикати і неначе підтанцює під неї, а сама пильно дивиться у вічі Василю). Нате ж усе, — каже Василь, — ваше добро; вибирайте з кошика; може, чи не загубив я чого? А я вже піду своєю дорогою.

От дівчата стали вибирати. Олена усе забрала і поклала за пазуху, а Маруся, переглядівши, поклала у кошик, і пішли собі. Тільки що відійшов від них Василь чимало, аж Маруся,

буцімто схаменулась і згадала, і каже:

— Отак же! усе позабирала, а синій камінець, що батько звелів купити, я й не взяла у Василя. Побіжу дожену його! — Доганя, а сама знай кричить, щоб він підождав. Вже ж щоб то Василь та не почув би Марусиного голосу? Не знаю! Стоїть як на шпичках і дожида, щоб Маруся підбігла до нього, і що то вона йому скаже?

Ось вона, догнавши його, сказала:

— Я знарощне, буцімто забула у тебе синій камінець, щоб тобі нишком сказати: приходь сьогодні на озера, що у нашому бору, я там буду; то ще поговоримо. Пусти ж, не заньмай мене, щоб Олена не догадалась. Ке сюди камінець і прощай, мій соколику милий! Приходь же! — сказавши, та скільки є духу до Олени.

Олена ж усе підглядала та й дума собі: «Добре ж до якого часу! Не буде мене тепер зупиняти».

Прийшла Маруся додому: батечку! Весела, моторна, і говорить, і розказує, і пораяється за трьох, так що мати, дивлячись на неї, аж повеселішала, і їй полегшало. Хотіла було сваритись на дочку, зачим довго проходила, так та ж як узяла около неї леститись, і приговорювати, і розважати її, а сама піч топити, зілля кришити, горшки наставляти, так що горить у неї діло.

Не вспіла мати оглянутись, вже у Марусі і готов обід; сіла, ручки зложила і знай матері

розказує, як то їй добре було йти на базар холодком, що бачила на місті, як торговалась, як купувала; і кого бачила, і з ким говорила, і яка проява лучалась: усе-усе до посліднього раз по п'ять розказувала; тільки про Василя нічирк! Вона б то й хотіла матері розказати, та не знала, з якого кінця узятись, та й подумала: «Нехай же спитаюсь у Василя; він мене навчить, як про се розказати».

Прийшов і старий Наум; обіда і дума: «Зроду Маруся такого мудрого борщу не варила, як сьогодні; і м'ясо добре спечене, і усе таки гаразд, а лучче всього, що сама така веселенька і усе вигадує, і жартує». Далі і каже Насті:

— Бач, я ж казав, що не треба ні злизувати, ні шептати, само минеться.

Після обід, чи прибрала Маруся, чи не прибрала, мерщій вхопила глечичок та й каже:

— Піду ж я, мамо, назбираю вам суниць; там таких багацько на базарі було, і наші дівчата горщечками так і носять. І вам назбираю і, може, дещо і продам.

Ще мати їй нічого на се і не сказала, а вона вже і за воротами, і прямо поспіша у бір на озера. Хоч і бачить по дорозі суниці, та не збира, а дума: «Василь мене вже, мабуть, жде; піду швидше до нього; а як посиджу з ним та вертатимусь додому, тогді і ягідок назбираю».

Недовго шукала вона свого Василя: тут зараз і є. Як же зійшлись, так дарма, що тільки, може, часів три не бачились, а так неначе десять год різно були. Обнімаються, цілує один одного, розговорюють, розказують; то, побравшись за рученьки, ходять, то вп'ять посідають, то вп'ять за те ж. І незчулись, як вже стало вечеріги. І то ж бо правда, що коли будеш укупці з тим, кого любиш, то день так швидко пробіжить, як часиночка.

От Маруся перша крикнула:

— Ох, мені лишенько! Чи бач, де вже сонце?

— Так що ж? — питає Василь.

— А те, — каже Маруся, — як я додому піду?

— Не бійсь нічого, я тебе опроводжу.

— Не те, щоб я боялась, а те, що ягідок не збирала: а я за ними і просилась у матері. Що мені тут на світі робити? Розкажу матері, що заговорила з тобою, та й забула.

— Ні, Марусенько, потривай ще матері об мені говорити.

— А чому ж?

— Ще, моє серденько, не урем'я. Треба подождати.

— А як се можна? Матері і батькові треба усе зараз розказовати й ніколи перед ними не брехати. Що ж я тепер скажу, що я не набрала сунічок?

— Що хоч, Маню, те й скажи, тільки не говори про мене: я сам, як прийде пора, я сам

скажу.

— Так гріх же брехати і перед ким-небудь, а не тільки...

— Се не буде брехня, і їм треба усе розказати; тільки як скажеш тепер, а вони, мене не знавши, подумують, що я який-небудь ледащо, що тільки зводжу тебе з ума, тебе будуть лаяти, мене стануть цуратись і будуть нас розлучати. Потерп, моя рибочко, хоч через Петрівку; я так наведу, що вони про мене будуть знати і чути що-небудь непогане; тогді пришлю людей, тогді їм усе і розкажеш. То брехня і гріх, як зовсім потаїти, а то ми тільки прежде якого часу їм нічого не скажемо. Чи так, моя паняночко? — спитав та й поцілював її щиро, від серця.

— Може, воно і так, — довго подумавши, Маруся сказала. — Я вже нічого не знаю, а усе робитиму, що мені скажеш. Тільки вже, Василечку, мій козаченьку! як собі хочеш, а я вже більш до тебе не вийду ні сюди, ні на вулицю, ні на базар, нікуди.

— А се ж то чому? — спитавсь Василь, злякавшись.

— Як собі хоч, а тільки, по моїй думці, се вже гріх, коли чого не можна матері сказати та теє і робити нишком від неї. Хоч розсердись зовсім, не тільки так насупся, як тепер, тільки вже я не прийду, і не дожидай мене, і не шукай мене. Інше

діло, якби я посватана була, тогді б і нічого; а то хто-небудь побачить, та про мене ще й слава піде? Не хочу, не хочу! Нехай Бог боронить! Мені тепер і Олени страшно; вона щось дивилась на нас пильненько, як вернулася з города, і усе щось собі під ніс бормотала. Зараз же, прийшовши, піду до неї і усе їй розкажу і попрошу, щоб до часу нікому не говорила. Прощай же, мій соколику, мій Василечку! Не сердься ж бо на мене; адже ти кажеш, що скоро пришлеш старостів? От ми ненадовго розлучаємось.

Скільки не просив, як то не молив її Василь, щоб таки виходила сюди хоч через день або через два, так нізащо на світі не захотіла, і з тим пішла додому, не звелівши йому йти за собою. Він пішов, понуривши голову, горою додому, а вона бором та й здумала, щоб не так-то перед матір'ю у брехухах зостатись, пішла против череди, знавши, що й Олена кожного вечора тож виходить. От і хотіла їй усе про Василя розказати і просити, щоб мовчала.

Олена не вийшла проти череди, і дівчата сказали, що сьогодні ранком, поки вона була на місті, приїхали старости й жених аж з хуторів; та не подивились ні на закон і ні на що, бо чоловік кріпко хороший, і рушники ранком подавали, далі звінчали і, узявши її, з батьком і матір'ю поїхали, і там на хуторах, аж верстов за двадцять, і весілля будуть справляти. Агу! Нашій Марусі трошки легше стало,

що не буде свідителя, як вона подружила з Василем.

Прийшовши додому, тяжко їй було відбрехуватись перед матір'ю, що не принесла ягідок; бо, зроду не брехавши ні в чім, не знала, як і викрутитись і що сказати? Сяк-так, то чередою, то Оленою затерла, зам'яла діло — і кінці у воду.

Поки поралась та прибирала і була з матір'ю, так їй і весело було, а тим більш, що матері стало легше і вже піднялась з постелі; батько теж веселий і ласковий був до неї; от вона не тільки не журилась, та ще сама собі дяковала, що так з Василем зробила; і ходячи і пораючись, усе думала: «Коли б швидше можна було їм розказати про Василя, то як би гріх з душі».

Як же лягла на постіль, так і не подумала, щоб спати. Зараз прийшов їй на думку Василь, як то він, мабуть, журиться, що не скоро з нею побачиться; та як і їй бути? як, не бачившись з Василем неділю або, може, нехай Бог боронить! і дві, як і жити на світі... «Іще таки учора, — дума собі, — ще я не так його любила, як сьогодні, після того часу, як він сказав, що мене любить, та ще... як поцілював!» Та, здумавши се, як засоромилась! і поночі чує, що вид у неї як жар горить! «Що ж отсе я наробила? — дума собі. — Чи се ж я, що і слухати не хотіла об хлопцях? Скрізь землю б пішла від стида і сорому! А що як ще Василь надо мною сміється?» Тут їй ще

душніш стало; а далі як роздумала, що Василь зовсім не такий, щоб йому сміятись, і що він божився, що її кріпко любить, то і утихомирилась і тільки того соромилась, що... цілувалася з ним і у бору довго з ним сиділа. «Та се ж вже, — так дума, — і вперше, і востаннє. Се на мене любов напала, а матуся казала, що любов — як сон: ні заїси, ні заспиш, і що робиш, не знаєш, мов вві сні. Борони, Мати Божа, щоб я гіршого чого не зробила! Та як не буду з ним бачитись, то і жартовати ні з ким буде. Добре ж я зробила і сама собі дякую, що не звеліла йому до себе ходити».

Так собі порадившись, устала (бо вже і розсвіло) і зараз прийнялась поратись. Що ж? Тут корову доїть, а сама озирається, чи не йде Василь. По воду пішла, оглядається на Василя; у хаті сало товче, а на двері погляда, чи не Василь їх відчиня. За стіл сіла обідати, а сама у віконце усе зирк та зирк, чи не йде Василь. І жде його і не жде, і хоче, щоб прийшов, і боїться, щоб не прийшов.

Після обід, у хаті сидячи, дума: «Коли б не ввійшов! Піду на вдвір'я». Надвір вийде: «Коли б не йшов вулицею та щоб мене не побачив; піду лучче у хату». І так знай світом нудить удень, а ніччю мало чого й спить, усе їй те на думці, що коли-то вона побачить Василя і коли-то не буде з ним розлучатись.

І Василь не луччий був її. Не тільки роботу,

покинув хазяїна і город; знай блука круг села, де жила Маруся. Ходить, ходить, у бір піде, над озерами, де з нею сидів, сяде — нема Марусі, не йде Маруся. По селу вулицями ходить, та не зна, де її хата, не зна, як і батька її зовуть і прозивають. Маруся та й Маруся, більш йому нічого не треба було знати; і він її не питав, затим, що ніколи було: усе їй розказував, як її любить, або слухав, як вона розказовала, що як вона його любить.

От вже і пущення пройшло, тиждень Петрівки минається; ходить наш Василь і не зна, що вже йому і робити. Аж ось, іде своєю дорогою, бачить, чоловік віз мішки від вігряка, та вісь йому і уломилась. Чоловік той хоче, щоб підв'язати як-небудь, так шкапа не стоїть; і той чоловік мучиться з нею, а друге й те, що й воза не підніме, бо вже собі старенький був. От Василь, парень-друзяка, побачивши сеє, підійшов до нього, поздоровкався і каже:

— Ке лишень, дядьку, я тобі поможу, а то не з твоєю силою справитись з мішками і з шкапою. — Чоловік той подяковав і попросив допомгти. Василь як прийнявся, разом справили віз, і сяк-так, на трьох колесах, можна було доїхати. Чоловік ще більш дяковав Василеві і просив, коли по дорозі, проводити його до двора, щоб часом не порозв'язовалося; тоді він вп'ять не здужа справити, а вже й вечоріло.

Василь пішов за ним помалу і нічого не розпитовав, бо йому до всього було байдуже, тільки знай об Марусі й думав. От іде та іде за возом, — бачить, чоловік у тім селі, де Маруся живе, та повернув у вулицю. Василь зрадовався: «От, — дума, — тут пробуду, то, може, що-небудь прочую про Марусю, як то вона, моя галочка, поживає».

Аж от заїжджає чоловік на двір. Василь зирк! біжить його Маруся назустріч до чоловіка і кричить:

— Де се ви, тату, були? Ми вже вас... — та й заговкла, як уздріла свого лебедика, та з радощів уже не зна, що й робити: вернулась у хату та аж труситься і не зна, що й казати.

Наум (се-то він і був), позносивши мішки у комору, розпрягши кобилу й упоравши усе з Василем, ввійшли у хату, посідали, поговорили. Василь вже не мовчав, то про се, то про те розпитував; про себе розказував, як живе, де служить; звичайний був проти Насті, а на Марусю, що тут микалась то в кімнату, то в хату, то з хати у сіни, то з сіней вп'ять у хату, і не дививсь зовсім і буцімто й не він. І вона собі дарма, неначе його зроду вперше бачить.

Посидівши Василь і наговорившись, став збиратись додому. Наум і каже:

— Приходь, Василю, коли хоч, до нас завтра обідати; неділенька свята, іще наговоримось.

Василь сказав, що прийде, поклонивсь і пішов з хати, а Наум кликнув:

— А де ти, Марусю? Проведи Василя від собаки за ворота.

Марусі на руку ковiнька: мерщій з хати, і ще Василь не вийшов із сіней, вона вже і біля нього, і зчепились рученьками. Вона йому й каже:

— Василечку, якби ще тебе не побачила хоч день, то б і вмерла.

— Завтра, Масю, і я тобі розкажу, як страждав без тебе. Тепер зділай милость, прислухайся, що старі про мене казатимуть: чи будуть хвалити, чи корити? Та й розкажеш мені, щоб я знав, як наше діло начинати.

— А ось що я зроблю, Василечку: коли мої старі будуть тебе хвалити, то я пов'яжу на голову червону скиндячку і коси покладу; коли ж, не дай боже, що ні, то пов'яжу чорну стрічку, без кіс. Ти тільки прийдеш, так на мене і дивись, то й знатимеш. Прощай же, мій лебедику, до завтраго.

Увесь вечір Маруся хоч ложки, миски перемивала, мисники змивала, піч мазала, милася, та все так тихенько робила, що її не чути було вовсі; боялась-бо вона, щоб через свій шелест не пропустити якого слова, що батько й мати казатимуть про Василя; а ті знай його хвалять. Настя те й діло розказує, який він звичайний, який собою красивий; а Наум хвалить, який-то він

розумний, неначе письменний.

— Я, — каже, — знаю його весь рід; рід чесний, дядьки заможненькі, хоч він собі сирота, та ба! і отцевський син не буде такий бравий козак, нічого казать.

Маруся не пропустила ні жодного словечка і ще звечора наготовила червону скиндячку, щоб завтра на голову положити, і з веселістю, і з радістю лягла спати; тільки того вже не можна вірно сказати, чи спала вона ту ніч хоч часинку?

Уранці вирядилась щонайкраще: поплела коси у самі міленькі дрібушки і вінком на голову поклала, пов'язала які були луччі скиндячки, а зверх усіх положила червону й квіточками заквітчалась. Чи шатнулась там, чи як, а вже і обідати у неї поспіло: борщик з живою рибкою (бігала сама звечора до сусіда, рибалки, та й випрохала), каша пшоняна до олії, солона тараня з пшенишними галушечками та вареники з сім'яною макухою. Упоравшись, ще з батьком до церкви сходила.

Тільки що вернулись з церкви, Маруся зирк у вікно, аж Василь уже і йде; зараз вибігла буцім боронити його від собаки, а більш за тим, щоб подививсь, що на ній червона скиндячка. От вибігла та мерщій і кричить: «Не бійсь, не бійсь!», а рукою поводить по лобові, неначе каже: «Не бійсь, ось бач, що червона скиндячка!»

Ну, як там було, пообідали гарненько і наговорились. Після обід Наум ліг до Насті ськатись та й заснув, а далі і Настя схилилась та й собі заснула. А молоді знай собі голубляться та милуються. Далі, як старі проснулися, та й сиділи то в хаті, то під коморою у холодку, аж поки зовсім увечері Василь пішов додому.

Унадився ж наш Василь до старого Наума що божий день: то діло було до коваля, то до бондаря, то так до чоловіка приходив за ділом, та усякий раз і зайде до Наума; коли застане, то з ним, а коли не застане, то з Настею посидить, поговорить; і так вони вже до нього привикли, що коли який день хоч трохи забариться, то вже вони й скучають, і той і та кажуть: «Нема ж нашого Василя! не йде обідати». Бо усякий раз вони його зоставляли у себе обідати. А Маруся? Маруся себе не тямилла від радощів. Василь прийде, то вона вже знайде містечко, де з ним обо всім тихенько переговорить і намилується; а коли і без нього, то тільки й чує, що старі його вихваляють.

От дождались і Петра, розговілись.

На самого полу-Петра, так вже перед вечором, вбігла Настя в хату, аж задихалась, та й кричить:

— Науме, Науме! Либонь старости йдуть.

— До кого?

— Та до нас, до нас; от вже у дворі. Сідай швидше на лаву; а ти, Марусю, біжи хутко у

кімнату та вбирайся.

Маруся як тільки почула про старостів, то що було у руках, усе попускала і нестямиться, що їй робити, тільки дивиться на матір, а очиці як жар, так і горять; а сама була рум'яна, а то почервоніла, як калина. От мати мерщій пхнула її у кімнату і стала її убирати у нову плахту і усе, що треба, по-дівчачи.

Затим ось стукнуло під двер'ю палицею тричі.

Наум хутко достав нову свиту, новий пояс, одягається, підперізується, а сам труситься, неначе з переляку, і каже собі нищечком:

— Господи милосердний, дай моїй дочечці доброго чоловіка; не за мої гріхи, а за її добрість пошли їй щастя.

От вже стукнули і вдруге, теж тричі, палицею.

Наум, одягшись зовсім, змінив із скатерті, що на столі, і, посунувши хліб, що завжди лежить на столі, к покутю (а затим Настя засвітила свічку перед Божими), сів на лавку в кінці стола й дожидається.

Аж ось стукнули під дверима і втретє, теж тричі.

Тоді Наум перехрестився і каже до них:

— Коли добрі люди та з добрим словом, то просимо до господи! Насте, іди ж сідай і ти!

От Настя, затим упоравши Марусю, вийшла і, перехрестившись тричі, сіла біля Наума.

За Наумовим словом ввійшли в хату двоє старостів, люди хороші, міщани, у синіх жупанах, аглицької каламайки, поясами попідперезувані, з паличками, і у старшого старости хліб святий у руках. За ними ввійшов Василь... крий Матір Божа! — ні живий ні мертвий: білий як стіна.

Пришедши у хату, старости помолились Богу святому і поклонились хазяїну і хазяйці.

Зараз Наум (хоч і знав їх дуже добре, а тільки для закону) пита:

— Що ви за люди й відкіля, і за чим вас Бог приніс?

Старший староста й каже:

— Пржеде усього подозвольте вам поклонитись і добрим словом прислужитись. Не позгнушайтесь вислухать нас; і коли буде теє, то ми і онеє; коли ж наше слово буде невлад, то ми і підемо назад. А що ми люди чеснії і без худої науки, то от вам хліб святий у руки.

Наум, узявши хліб, поціловав і, положивши на стіл край свого хліба, каже:

— Хліб святий приймаємо, а вас послухаємо. Сідайте, люди добрі! До чого ще дійдеться, а ви своїх ніг не турбуйте, може, й так здалека йшли. А з якого царства, з якого государства?

Старший староста і каже:

— Ми є люди німецької, а йдемо з землі турецької. Ми собі ловці, удалії молодці. Раз, дома,

у нашій землі, випала пороша... Я і кажу товаришу: «Чого нам дивитись на таку шквирю, ходім ськати усякого звірю» — і пішли, їздили, слідили і нічого не получили. Назустріч нам якраз їде на вороному коню отсей князь (а Василь устав та й кланяється, бо се про нього говорили). От після зустрічі він каже-говорить нам такії речі: «Ей, ви, ловці, добрі молодці! услужіте мені службу, покажіте дружбу: ось якраз попалась мені лисиця або куниця, а трохи чи не красна дівиця. Їсти, пити не жалаю, достати її жалаю. Поможіте, піймайте; чого душа захоче, усього від мене бажайте. Десять городів вам дам і скирту хліба». От ловцям-молодцям того і треба. Пішли ми по слідам, по усім городам. Перш слід пішов у Німеччину, а далі у Туреччину; ходимо, шукаємо, а її не піймаємо. Усі царства-государства пройшли, а її не знайшли; от і кажемо князю: «Не тільки звіря в полі, що куниця; пошукаємо деінде, знайдеться й красная дівиця». Так наш князь затавсь, при своїй думці зоставсь. «Скільки, — каже-говорить, — по світу не їжджав, у яких царствах-государствах не бував, а такої куниці, ніби красної дівиці, не видав». От ми усе по сліду йшли та в се село — як зоветься, не знаємо, — прийшли. Тут вп'ять пала пороша, ми, ловці-молодці, давай ходити, давай слідити; сьогодні рано устали і зараз на слід напали. Пішов наш звір та до вас у двір, і з двора до хати; тепер жалаємо його піймати. Певно,

вже наша куниця — у вас у хаті красна дівця. Нашому слову кінець, а ви зробіте нашому ділу вінець. Віддайте нашому князю куницю, вашу красну дівцю! Чи віддасте, чи нехай підросте?

Поки, староста се законне слово казав, Маруся у кімнаті усе поклони біла, щоб батько віддав її за Василя, а він, сидючи на лавці, скрізь двері дивиться на неї та тож то здихне, то з нею переглянеться. Як же усе староста розказав і прийшлося батькові одвігнати слово казати, вона так і припала до дверей і слуха.

От Наум усе, насупившись, слухав; помовчав, а далі і каже:

— Не вмю я до прикладу у сім ділі сказати... Спасибі вам за вашу працю. Ідете ви з дальної дороги, то, може б, випили по чарці?

Маруся, як се почула, та вголос; Настя аж об поли руками вдарила та й крикнула:

— Ох, мені лихо! А чому ж се так?

А Василь так об землю і кинувся, та аж приповз навколішках до Наумових ніг, та цілує їх, та гірко плаче і просить:

— Будьте мені батеньком рідненьким! не гнушайтеся бідним сиротою!.. За що в мене душу віднімаєте?.. Не можу без вашої Марусі жити! Буду вам за батрака вічно служити... Буду усякую вашу волю сполняти... Що хотіть, те й робіть зо мною! Дайте сиротиночці ще на світі прожити!..

Тут і Маруся, забувши, що їй гоже і що ні, вибігла тож собі і впала до ніг отцевських, і просить, і плаче, то кинеться до матері і руки їх цілує, і приговорює:

— Таточку, голубчику, соколику, лебедику! Матінко моя ріднесенька! Утінко моя, перепілочко, голубочко! Не погубляйте свого дитяти; дайте мені, бідненькій, ще на світі пожити! Не розлучайте мене з моїм Василечком. Не держіть мене як дочку, нехай я буду вам замість наньмички: усяку роботу, що скажете, буду робити і не охну. Не давайте мені ніякої худобоньки: буду сама на себе заробляти, буду вас доглядати і шанувати, аж поки жива. Хоч один годочок дайте мені з Василечком прожити, щоб і я знала, що то за радість на світі!..

Оттак і Маруся, і Василь один перед одним усе просили своїх старих, та так жалібно, що старости обидва повставали і знай полами сльози утирають. Далі старший староста не втерпів і каже:

— Ох, панове-сватове! Не слід мені, бувши у сьому важному чину, лишнє слово говорить; моє діло таке: сказав, що закон велить, та й жди одвіту; що почувеш, з тим назад іди. Сказано, дать нам по чарці, так вже тут нічого доброго ждати. Одначе, видячи їх сльози і убивство, якось-то моторошно й нам не сказати чого-небудь. А що пак, Олексійовичу? ніде дігись: благослови діток, нехай Маруся нас пов'яже.

Наум тільки покругнув головою, обтер слізку рукавом та й вп'ять понурив голову і мовчить.

Староста каже:

— Може, стара мати сеє усе вередує?

— О батечки мої! — зараз каже стара Настя. — Чи я ж би не хотіла щастя своєму дитяті? Адже вона моя утроба. Та де ж нам луччого Василя ськати? Він дитина розумна, покїрна; усяк би нам позавидовав. Та хїба ж я не жона своєму мужу, щоб не мала його слухати? У нас іде по-божому та по-старосвітськи; він мені закон, а не я йому. А чому він не віддає, я не знаю; він Василя завжди любив. Кажі-бо, Науме, що се ти робиш?

Тут знову приступили і діти плачучи, і стара Настя голосячи, і старости кланяючись, та знай просять Наума. Мовчав він, мовчав, тільки знай сльози ковта, далі устав, здохнув жалїбно, перехрестивсь перед Господом милосердним та й каже:

— Одна в мене на свігі радість, моя Марусенька! Що божий день молюсь, щоб вона була щаслива; та як же, молившись об однім, буду сам робити друге; молившись об її щасті, сам буду її топити? Прощайте, панове-сватове! Коли хочете, то справді випийте по чарці; коли ж ні, то не здивуйте, дайте і мені покой, бо... Ох, не хотїлось було сього казати, та ви мене розжалобили!.. бо мені дуже жалко, що рїшаюся Василя, та нігде

дігись! Прощайте, люди добрі, ідїть собі, не здивуйте.

Тут вп'ять усі приступили до нього, що коли, кажуть, любиш Василя, так чом не віддаєш за нього Марусі? Маруся ж так і повисла йому на шию і обмива його слізеньками, а Василь тож припав навколїшки, та гїрко плаче, та знай просить.

— Але чому не віддаю? — сказав Наум, здохнувши. — Бо жаль свого рожденія. Не той час; при такому важному ділі, як є сватання, не можна усього говорити. Прийди, Василю, завтра, та сам, без людей; отгуть я тобі усе розкажу. Більш нічого і говорити; прощайте! от вам ваш і хлїб святий.

Чи хотїли, чи не хотїли старости, узявши хлїб назад, пішли з хати з Василем; або так сказати, що повели його, бо він сам не здужав і йти.

Зостався Наум із своєю сім'єю, сїв собі і сумує. Маруся аж звалилася на пїл від сліз, і Настя плачучи сидїла над нею і дивовалася, що се старому сталося, що разом загудив Василя? Об вечері ніхто й не думав: нікому було поратись, і ніхто не хотїв нічого їсти.

От сидїв Наум, сидїв; думав та думав, а далі обїзався:

— Годі плакати, Марусю! Устань та слухай, чого я питатиму.

Не той був Наум батько, щоб його мусила Маруся не послухати. Чи здужала, чи не здужала, а

коли батько каже без жартів та троха чи й не сердитий, то треба устати. Устала і втерла слізеньки, і жде, що він їй скаже.

— Ти, бачу, Василя знала ще перш, чим я його привів?

— Знала, панотченьку! — і затрусилася, як осиковий листочок, і опустила свої довгії вії на очі, щоб не бачив батько, як їй стало стидно.

— Як же се було? — спитав він грізно.

Тут Маруся, хоч і запинаючись, а розказала йому усе: як побачила його уперш на весіллі, як їй стало його жалко, як він цятався горішками, як вона його соромилась, і усе-усе розказала: як і на базар ідучи зійшлися, як з базару верталися, що говорили і — нігде було правди діти! — як і цілювалися...

— Ну, ну, що дальш, а почин хороший, — каже Наум, а сам і видно, що як на ножах сидить.

От Маруся, сплакнувши, веселіше стала було розказувати, як змовилися з ним зійтися у бір на озера, і як зійшлися, і як...

— Годі, годі! — закричав не своїм голосом з серця Наум. — То вже розкажуй матері, що не вмiла тебе берегти і від худа відводити, — а сам, схопивши шапку, хотів було втікати надвір, так Маруся так і вчепилася йому на шию і каже:

— Ні, таточку, ні, мій сизий голубчику! Не погубила себе твоя дочка і не погубить. Матіночко моя ріднесенька! Лучче мені усяку муку прийняти,

на смерть піду... а не принесу тобі ніякого безчестя ні для якого пана, ні для якого однорала; я пам'ятаю ваші молитви, я знаю, що я ваша дочка, так чи можна, щоб я на свою погибель ішла? А ось як у нас було... — Тут вона й розказала, що собі з Василем говорили і як у них там було, і як вона запретила Василеві ходити до себе і для чого. Розказала й те, як скучала і журилась без нього, усе розказала до посліднього часу, як що було.

Наум ще таки спитався:

— Гляди лишень, чи все сьому правда і чи не потаїла ти чого?

— Усю правду вам сказала, і що нічого не потаїла, так коли велиш, тату, щоб побожилась, то як хоч, так і побожусь.

— Гріх великий, — каже Наум, — божитись, а ще пуще, як напрасно; я ж тобі і без божби вірю. Тепер слухай мене, Марусю: не раз тобі казав, що дівкою тобі zostаватись не можна, треба заміж йти. Приказовав тобі, що тільки кого полюбиш, зараз мені скажи прямо, а я, побачивши, що воно таке є, так би діло і кінчав; коли б мені не годивсь, то я б тобі сказав: не треба, не знай його; а коли ж би годився, то б йому поперед усього сказав би, щоб і ти не знала: присилай, козаче, за рушниками; затим, що поки до сватання, так щоб не було у вас ніякого женихання, бо воно до добра не доводить. Щастя і твоє, і наше з Настею, що Василь такий чесний і

богобоязний, а другий, і незчулася б, як би нав'язав тобі камінь на шию, що й повік би його не зняла, хіба б з мосту та у воду. Якби я знав з самого першу об Василеві, то я б тобі сказав, зачим не віддам за нього; і ти б так не пристала до нього, і тобі легше було б його забувати. А тепер як хоч, так і терпи, бо не віддам.

Тут Маруся, як розказала перед своїми усю правду, то й стало їй на душі веселіше і на серці полегшало; почала знова просити батька, щоб таки віддав за Василя, а що вона хоч вік у дівках сидітиме, а ні за кого не піде, опріч його.

— Говори! — каже Наум. — А знаєш ти, голово, що батько лучче бачить твоє щастя, чим ти? Ти молода, дурна! Лягай же, дівко, спати; завтра будеш старіша, чим сьогодні, а від того умніша. — Перехрестив її та й пішов собі від неї.

Ні світ ні зоря, а вже Василь і в Наума. То сьак, то так пробули до обід. І варивши обід, і подававши на стіл, Маруся заливалася слізеньками, відгадувавши, певно, що востаннє бачить свого Василечка. Та, правду сказати, так і усі невеселі сиділи, а за обідом до страви ніхто й не приймавсь.

От, як позбирали з стола, Наум і каже жінці і дочці:

— Ідіть собі або в кімнату, або під комору, на простор шити, а нам тут з Василем не мішайте.

От, як повиходили вони, Наум і каже: